কূৰ্মবলী-যুদ্ধ

কবি সাগৰ খৰি বিৰচিত

দত্ত বৰুৱা
নলবাৰী : অসম

কূৰ্ম্মৱলী-যুদ্ধ

কবি সাগৰ খৰি বিৰচিত

দত্ত বৰুৱা
নলবাৰী : অসম

শ্ৰীকৃষ্ণায় নমঃ

কূৰ্ম্মবলী-যুদ্ধ

শ্ৰীকৃষ্ণৰ বন্দনা

পদ

জয় নমো নাৰায়ণ নিত্য নিৰঞ্জন।
ব্ৰহ্মা হৰে চিন্তে যাৰ অৰুণ চৰণ॥
চৰাচৰ পশু-পক্ষী যাৰ গুণ গায়।
ব্ৰহ্মা মহেশ্বৰে যাৰ অন্তক নাপায়॥১
অনন্ত বদনে যাৰ নাপাইলেক সীমা।
ইন্দ্ৰ চন্দ্ৰ বায়ু বহ্নি নাজানে মহিমা॥
হেনয় ঈশ্বৰ যিটো অগতিৰ গতি।
দৈৱকীৰ গৰ্ভে আসি ভৈলা উতপতি॥২
গোকুলত থাকিলাহা ছাৱালৰ ছলে।
বান্ধিলা যশোদা তাক ভকতিৰ বলে॥
গৰু চাৰিলাহা প্ৰভু গোপ-শিশু সঙ্গে।
অসংখ্যাত অসুৰ বধিলা তাত ৰঙ্গে॥৩

মথুৰাক যাই পাছে প্ৰভু দেৱহৰি।
ধোবাৰ ছিণ্ডিলা মাথা মহাক্ৰোধ কৰি॥
কুৱলয় কংসৰ সাধিলা নিজ কাজ।
বৃদ্ধ উগ্ৰসেনক পাতিলা মহাৰাজ॥৪
পাচে পিতৃগৃহে প্ৰবেশিলা দেৱহৰি।
কৌৰৱৰ মাজত পশিলা ৰঙ্গ কৰি॥
পাশা খেলাই পাণ্ডৱক বনক পঠাই।
সামাজিক ৰূপে প্ৰভু ৰঙ্গে আছা চাই॥৫
মনত হৰিষে সবে শুনা সভাসদ।
কালভদ্ৰ পৰাজয় কূৰ্ম্মৱলী বধ॥
কহয়ে সাগৰ কবি কৃষ্ণপাৱে ধৰি।
পদবন্ধে কৱিতা কৰিলো যত্ন কৰি॥৬

দুৰ্য্যোধনৰ অশ্বমেধ যজ্ঞৰ আয়োজন

যেবে পঞ্চ পাণ্ডৱ বনক চলি গৈলা।
দেখি কৌৰৱৰ মনে মহাৰঙ্গ ভৈলা॥
দুৰ্য্যোধন শকুনি সুসেন দুঃশাসন।
কৰ্ণ সমে বসি তাত কৰে আলোচন॥৭
শকুনি বোলন্ত আবে আদেশ নৃপতি।
সোধা যেবে কহো মই উত্তম যুগুতি॥
যজ্ঞ কৰিলন্ত যুধিষ্ঠিৰ নৃপবৰ।
বহিল খিয়াতি তেবে চন্দ্ৰ দিবাকৰ॥৮
শতাধিক যজ্ঞ আবে কৰিয়ো আমাৰ।
বহিবেক যশ আবো পুৰুষ উদ্ধাৰ॥
হেন শুনি কৰ্ণে মাতিলন্ত শকুনিক।
বুলিলা উত্তম কথা ভাল উপাধিক॥৯

দুঃশাসনে বোলে দাদা শুনা দুৰ্য্যোধন।
যজ্ঞ কৰিবাক আমাসাৰ বৰ মন॥
হেন শুনি দুৰ্য্যোধন ৰাজা মহামানী।
সবাকো সম্বোধি হেন বুলিলন্ত বাণী॥১০
সবে ই থানত বসি থাকাহা সম্প্ৰতি।
পিতৃত পুছিয়া আসা ইহাৰ যুগুতি।
এহি বুলি ৰাজা অভ্যন্তৰে গৈলা চলি।
যি থানত আছে ধৃতৰাষ্ট্ৰ মহাবলী॥১১
ওচৰ চাপিয়া দুৰ্য্যোধন মহামানী।
চৰণে প্ৰণামি ধীৰে ধীৰে বোলে বাণী॥
শুনিয়োক পিতৃদেৱ গোচৰ আমাৰ।
যজ্ঞ কৰিবাক মন ভৈলেক সবাৰ॥১২
শকুনি সুসেন কৰ্ণ ভাই দুঃশাসন।
ই কাৰ্য্যক লাগি তাসম্বাৰ বৰ মন॥
হেন শুনি ধৃতৰাষ্ট্ৰ ৰাজা নৰেশ্বৰ।
দুৰ্য্যোধন তনয়ক দিলেক উত্তৰ॥১৩
আমাৰ বচন শুনা গান্ধাৰীনন্দন।
ইটো কথা শুনন্তে হৰিষ কৰে মন॥
পুছিবাক নালাগে মোহোত ইটো কথা।
কৰিয়োক যজ্ঞ তুমি নাহিকে অন্যথা॥১৪
শুনি ৰঙ্গ ভৈলা দুৰ্য্যোধন মহাবলী।
বাপক নমিয়া ৰাজা শীঘ্ৰে গৈলা চলি॥
কতোবেলি অন্তৰে পাইলেক মেলঘৰ।
ৰঙ্গে যাই সভাত বসিলা নৰেশ্বৰ॥১৫
হাসি দুৰ্য্যোধন ৰাজা বুলিলা বচন।
মন দিয়া শুনিবাহা ৰাধাসুত কৰ্ণ॥

আন বীৰগণ শুনা আলচ আমাৰ।
যজ্ঞ কৰিবাক প্ৰতি মিলায়ো সম্ভাৰ ॥১৬
পঞ্চবৰ্ণ ঘোটক মিলায়ো যত্ন কৰি।
কৰিয়ো সুবেশ মোৰ সমস্ত নগৰী ॥
চৌপথ পদূলি সাজি সিঞ্চায়োক ফুল।
থানে থানে কন্যাগণ কৰোক মঙ্গল ॥১৭
ৰাজাগণ ৰহিবাক সাজায়োক ঘৰ।
ভোজনৰ দ্ৰব্যমানে আনিয়ো সত্বৰ ॥
বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ আদি আন বহুধন।
দশো দিশে চলোক আমাৰ দূতগণ ॥১৮
ধনৰ ভাণ্ডাৰ ভাঙ্গি পাণ্ডুৰ ৰাজাৰ।
শকটে শকটে ভৰি আনিয়ো বিস্তৰ ॥
হেন শুনি সবাৰো হৰিষ ভৈলা মন।
ইন্দ্ৰপ্ৰস্থ নগৰক চলিয়োক কৰ্ণ ॥১৯
লগতে চলোক দুঃশাসন বীৰবৰ।
সৰ্ব্বকাৰ্য্য ৰীতিমত কৰোক সত্বৰ ॥

যজ্ঞস্থলী নিৰ্ম্মাণ

শাৰী শাৰী গৃহসব সাজাইলা প্ৰৰম্ভে।
চৌপথে পদূলি সব সাজে নানা ৰঙ্গে ॥২০
পুস্কৰিণী দেৱগৃহ সাজি থানে থান।
বিচিত্ৰ ভাণ্ডাৰ সব কৰিলা নিৰ্ম্মাণ ॥
পাচে যজ্ঞগৃহ সাজিলেক বীৰবৰ।
ধৱল পৰ্ব্বত হেন দেখি লাগে ডৰ ॥২১
বাণিয়া কাহাঁৰ লোক কৰিলেক স্থিতি।
শাৰী শাৰী নিৰক্ষিলা ৰজতৰ চৌতি ॥

সুৱৰ্ণৰ পাত কামি সুৱৰ্ণ কৰলি।
সুৱৰ্ণৰ গুণা টানি বান্ধিলা মাড়লী ॥২২
ৰূপহীসবক তাৰ দিলা সুৱৰ্ণৰ।
পাৰ্ব্বতীসবক তাৰ দিলা কি সুন্দৰ ॥
শাৰী শাৰী নিৰক্ষিলা ৰজতৰ মণি।
শ্বেত নেত শুক্লবস্ত্রে পাৰিলা পাতনি ॥২৩
ৰজতৰ খাৰাসব দিলেক যতনে।
বেৰাক বান্ধিলা তাৰ সুৱৰ্ণ ৰতনে ॥
ৰজতৰ পাত দিয়া ছেৱে যত্ন কৰি।
উজ্বলে গহীন যেন দেখি শুক্ল গিৰী ॥২৪
বান্ধিলেক কাঠি যেন সুৱৰ্ণ ৰজতে।
বান্ধিলা ধৰণাসব হীৰা মৰকতে ॥
ৰতনৰ পাত অসংখ্যাত দিলা টানি।
চাহান নাযায় চিকিমিকি কৰে ধ্বনি ॥২৫
প্ৰবন্ধে সাজিলা তাত অনেক পুতলী।
অঙ্গী ভঙ্গী কৰি আছে হাত তুলি তুলি ॥
সিংহ হস্তাগণক লেখিলা পালে পাল।
হৰিণ বৰাহ গৰু মহিষ ছাগল ॥২৬
গৰুড়ক আদি কৰি যত পক্ষীচয়।
ভিপচিলা আদি কৰি লেখিলা কতয় ॥
এহিমতে যজ্ঞৰ সাজিলা ঘৰচয়।
শুনা পাচে যি কৰিলা ৰাধাৰ তনয় ॥২৭
ইন্দ্ৰপ্ৰস্থ নগৰক চলি বীৰবৰ।
সুৱৰ্ণৰ যত গৃহ ভাঙ্গিলা বিস্তৰ ॥
শকটে শকটে ভৰি দিলেক পঠাই।
ধনৰ ভাণ্ডাৰ ভাঙ্গি আনিলা দুনাই ॥২৮

এহিমতে সবে ৰাজকার্য্য নিয়োজিলা।
সেহিবেলা যজ্ঞৰ ঘোটক আনি দিলা॥
তেন দেখি দুর্য্যোধন হৰিষ মনত।
সবাকো সম্বোধি হেন বুলিলা সম্মত॥২৯
আমাৰ বচন শুনিয়োক বীৰচয়।
শাস্ত্রৰ বিহিত কার্য্য কৰিবে লাগয়॥
ৰাধা-সুত কর্ণ পশ্চিমক গৈলা চলি।
উত্তৰে চলোক দুঃশাসন মহাবলী॥৩০
পূর্ব্বক চলোক দ্রোণ আচার্য্য সম্প্রতি।
দক্ষিণে চলোক ভীষ্ম মুখ্য সেনাপতি॥
চাৰিয়ো দিশক চলি গৈলা বীৰগণ।
দেশে দেশে ৰাজায়ে সহিতে মহাৰণ॥৩১
তেন দেখি সবাৰো হৰিষ ভৈলা মন।
নিশান-শবদে বোলে সাজ ৰাজাগণ॥
ভিন্নে ভিন্নে আপোনাৰ লৈয়া সেনাগণ।
চাৰিয়ো দিশক চলি গৈলা ৰাজাগণ॥৩২
পশ্চিম দিশক ৰাধাসুত মহাবল।
বিনা যুদ্ধে জিনিলেক নৃপতি সকল॥
পূর্ব্ব দিশে যত যত নৃপতি আছিল।
মহাযুদ্ধে দ্রোণে সব ৰাজাক জিনিল॥৩৩
দক্ষিণত ভীষ্ম সেনাপতি অনুপাম।
খেদি খেদি ৰাজাগণ কৰিলা সংগ্রাম॥
অসংখ্যাত ৰাজাগণ বধি সমৰত।
লুৰি পুৰি সবাৰো আনিলা ধন যত॥৩৪
বৈশম্পায়ন বদতি শুনিয়ো মহাৰাজ।
আত অনন্তৰে পাচে যেন ভৈলা কাজ॥

ৰণ জিনি কৌৰৱৰ হৰিষ অপাৰ।
হেন মনে কৰে দেৱতাক দেওঁ ধাৰ ॥৩৫
পাচে দুৰ্য্যোধন ৰাজা পূৰি মনস্কাম।
পাতক ছাড়োক ডাকি বোলা ৰাম ৰাম ॥

অশ্বমেধৰ অশ্ব মেলি দিয়া

দুৰ্য্যোধন কহে মন্ত্ৰী শুনিয়ো বচন।
পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণ মাতি আনা এতিক্ষণ ॥৩৬
ঘোটকৰ কপালত লেখা ভালমতে।
সবেয়ো বিৰাজ কৰা ঘোৰাৰ লগতে ॥
ধৃতৰাষ্ট্ৰ পিতৃক বিদায় মাগিছয়।
যাৱতেকে ফিৰিয়া পালটি নাহো মই ॥৩৭
শুনি ৰঙ্গ ভৈলা তেবে ধৃতৰাষ্ট্ৰ ৰায়।
পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণ আনিলেক ভাল চাই ॥
লেখিলেক পত্ৰখান উত্তম নিয়ম।
দুৰ্য্যোধন ৰাজা দুৰ্জ্জনৰ মহা যম ॥৩৮
সন্দলে সকল কটকে আসে ধাই।
মেলিলেক ঘোৰা পাচে শুভক্ষণ চাই ॥
ধৰিয়োক ঘোৰা যাৰ আছয় শকতি।
লগতে চলিছে দুঃশাসন মহামতি ॥৩৯
এহিমতে পত্ৰখান পণ্ডিতে লেখিয়া।
ঘোটকৰ কপালত দিলেক বান্ধিয়া ॥
কহিলেক পণ্ডিতে উত্তম ক্ষণ চাই।
মেলিসা যজ্ঞৰ ঘোৰা শুভক্ষণ পাই ॥৪০

লগত চলিলা দুঃশাসন বীৰবৰ।
জয় জয় শবদ উঠিলা ভয়ঙ্কৰ॥
প্ৰৱল ঘোটকগোট মহাবেগে চলে।
ৰত্নে বিৰচিত ঘোৰা সূৰ্য্য সম জ্বলে॥৪১
দেশে দেশে ঘোটক ভ্ৰময় নিৰন্তৰ।
প্ৰবেশিলা পাচে কূৰ্ম্মৱলীৰ নগৰ॥

কূৰ্ম্মৱলী নগৰৰ বিৱৰণ

সিটো নগৰৰ প্ৰজা পৰম সুবেশ।
সুকুমাৰ তনু আতি জ্বলে দীৰ্ঘকেশ॥৪২
সমস্ত তৰুণ দেহা আতি মনোহৰ।
নিৰন্তৰ প্ৰজাসব দেৱ সমসৰ॥
লয়লাসে কটাক্ষে ফুৰয় নাৰীগণে।
কন্দৰ্পৰো দৰ্প হৰে যাক দৰশনে ৪৩॥
সৰ্ব্বকালে যৌৱন লম্বিত মুহিকয়।
লৱনু পুতলি যেন দেখি সেহি নয়॥
আয়ত লোচন চাৰু ক্ষীণ যে কঙ্কাল।
বতাসত হালে যেন শ্ৰীফলৰ ডাল॥৪৪
হেন নাৰীগণ তৈতে আনন্দে ভ্ৰমন্ত।
কোকিলৰ কুহু কুহু মলয়া বসন্ত॥
সুৱৰ্ণৰ চৌপথ পদূলি সুৱৰ্ণৰ।
পশু পক্ষী যত সুৱৰ্ণৰ নিৰন্তৰ॥৪৫
সুৱৰ্ণৰ তৰু তৃণ লতা আছে যত।
দেখয় সুৱৰ্ণময় যতেক পৰ্ব্বত॥

সুৱর্ণৰ বৃক্ষসব সুৱর্ণৰ ফল।
সুৱর্ণৰ পত্রসব পৰম নির্ম্মল ॥৪৬
সুৱর্ণৰ পুষ্পসব আছে ফুলি ফুলি।
গাছতে পকিয়া আছে সুৱর্ণ কদলী ॥
হীৰা মৰকতে গৃহ বান্ধিছে ৰাজাৰ।
দেখিয় সুৱৰণময় জগততে সাৰ ॥৪৭
সৰ্ব্বাঙ্গে সুন্দৰ একো অঙ্গে নুহি ক্ষীণ।
প্রকাশে ভূমিত দ্বিতী অমৰাৱতী যেন ॥

কূর্ম্মৱলীৰ হাতত অশ্বমেধৰ ঘোৰা আৱদ্ধ

সেহি নগৰত পশি ঘোটক দুর্জ্জয়।
পৰম আনন্দে সিটো চেহনি মাৰয় ॥৪৮
সেহিবেলা নৃপতিৰ মন্ত্রী বুদ্ধিমন্ত।
সুৱর্ণ সদৃশ ঘোৰাগোট দেখিলন্ত ॥
পৰম সুন্দৰ ঘোৰা দেখি বিদ্যমান।
আথে বেথে মন্ত্রী নৃপতিত দিলা জান ॥৪৯
হেনশুনি ৰাজা আদেশিলা শীঘ্র কৰি।
সমদলে কটকে ঘোৰাক আন ধৰি ॥
নৃপতিৰ আদেশ শুনিয়া সৈন্যগণ।
বেঢ়ি যাই ঘোৰাক ধৰিলা ততিক্ষণ ॥৫০
মহা যত্নে ঘোৰাগোট থৈলেক বান্ধিয়া।
কপালৰ পত্রখান আনিলা কাঢ়িয়া ॥
কহিলেক পত্রখান যেহেন লক্ষণ।
কৌৰৱৰ বংশে জাত ৰাজা দুর্য্যোধন ॥৫১
পৰম প্রৱল ৰাজা ধৃতৰাষ্ট্র-সুত।
ধৰণী মণ্ডলে ৰাজা আতি অদভুত

একছত্রে খাটে পৃথিবীৰ ৰাজাগণ।
ভৃত্য যেন খাটয় যোগাৰে কৰ-ধন ॥৫২
যজ্ঞ কৰিবাক মনে ঘোটক মেলিলা।
ভ্ৰাতৃ দুঃশাসনক লগতে ৰক্ষা দিলা ॥
ধৰিবেক ঘোৰা যাৰ শকতি আছয়।
সপুত্র বান্ধৱে তাৰ কৰিবো প্রলয় ॥৫৩
পত্র শুনি ক্রোধে জ্বলিলেক নৰেশ্বৰ।
শুনি আছো দুৰ্য্যোধন ৰাজা ভয়ঙ্কৰ ॥
শকুনি সুসেন কৰ্ণ দ্ৰোণ ভীষ্মৰায়।
সমদলে কটকে নগৰ আসে ধাই ॥৫৪
আনো অসংখ্যাত সাজি আসে নিৰন্তৰ।
কত কত জনৰ যে মিলিলা সমৰ।
হেন শুনি বুদ্ধিমন্ত শীঘ্ৰে গৈলা চলি।
যি থানত আছে কালভদ্ৰ মহাবলী ॥৫৫
কহিলন্ত নৃপতিৰ কথা যত যত।
শুনি কালভদ্ৰ ভৈল হৰিষ মনত ॥
মনে ৰঙ্গ সমৰত আমাৰ চিৰকাল।
জানিলো নিশ্চয় ঘোৰ সমৰ মিলিল ॥৫৬
এহি বুলি কালভদ্ৰ মুখ্য সেনাপতি।
জান দিয়া বহুলোক আনিলেক মাতি ॥

কালভদ্ৰ আৰু দুঃশাসনৰ যুদ্ধ

সাজিয়োক সেনাগণ বিলম্ব নকৰ।
ধৰিলা ঘোটক ঘোৰ মিলিল সমৰ ॥৫৭
হেন শুনি বাজনীয়া যতেক প্ৰধান।
পৰম আনন্দে সবে বজাৱে নিশান ॥

কুবাৰে নিশান মহা আনন্দতে চড়ে।
সমৰক চলো বুলি বাজে খৰতৰে ॥৫৮
হেন শুনি যুদ্ধক সাজিলা বীৰগণ।
মাহুতে সহিতে হস্তী যুজিবাক মন ॥
ৰথী সমে ৰথ সম ৰাহুতে ঘোটক।
বাৰু খাণ্ডা ধৰি সবে আসিলা কটক ॥৫৯
নানাবিধ অস্ত্ৰ সাজি সসৈন্যে তুৰ্ব্বাৰ।
নৃপতিৰ আগে গৈয়া ভৈলা পয়োসাৰ ॥
কালভদ্ৰ সেনাপতি সমে সেনাচয়।
ৰাৰিষাৰ মেঘ যেন দেখি লাগে ভয় ॥৬০
হয় হস্তী পদাতি ভৈলেক একস্থান।
পদাতিৰ আন্দোলে পৃথিবী কম্পমান ॥
হেন দেখি কূৰ্ম্মৰলী ৰাজা নৰেশ্বৰ।
সবাকো সম্বোধি হেন দিলেক উত্তৰ ॥৬১
আমাৰ বচন শুনা পদাতিসকল।
শুনা ভাই কালভদ্ৰ সেনা মহাবল ॥
ঘোটকৰ লগত আছিছে তুঃসাশন।
সেহি সমে আগে কৰিয়োক ঘোৰৰণ ॥৬২
সৈন্যগণ সহ সিটো আসিয়াছে সাজি।
কৰিয়ো সমৰ ভয় নকৰিবা আজি ॥
শুনি আছো তুঃশাসন সমৰে প্ৰধান।
সমৰত জিনি হাতে গলে বান্ধি আন ॥৬৩
পোতাশালে বন্দী কৰি থওঁ ভালমতে।
ডেঙ্গেৰে ফুৰাম মই নগৰ সমস্তে ॥
তাৰ পাচে আসোক নৃপতি তুৰ্য্যোধন।
তাৰ সঙ্গে মোহোৰ হৈবেক ঘোৰ ৰণ ॥৬৪

হেন শুনি কালভদ্র বীৰ মহাবলী।
সসৈন্যে সানন্দে শীঘ্রবেগে গৈলা চলি॥
মহাবেগে গৈলা চলি খানিকো নাপেক্ষি।
দুঃশাসন সমে সবে ভৈলা দেখা দেখি॥৬৫
সেহিবেলা দুঃশাসনে যি কৰিলা কাজ।
সমৰক লাগিয়া ভৈলেক সবে সাজ॥
কালভদ্র সেনাপতি খেদি লাগ পাই।
দুই দলে মহাক্রোধে যুজিবাক যায॥৬৬
বাকুৱাবী লোকে খেদি যাই বাৰু পাতি।
খাণ্ডায়ে লাগিযা কুবাকুবি হাতাহাতি॥
ধানুকীসকলে যজি পদাতি পদাতি।
মাহুতে মাহুতে যুজে ৰথী খৰগতি॥৬৭
এহিমতে ঘোৰ যুদ্ধ মিলিল অপাৰ।
হুলস্থুল আন্দোল যে হইল তাহাৰ॥
অনেক পৰিল বীৰ সম্মুখ সমৰে।
তথাপিতো পিচক নচাৰে কোনো নৰে॥৬৮
বোলন্ত সাগৰ কবি আতি অল্পমতি।
কৰযোৰে মহন্ত জনক কৰো নতি॥
মূৰ্খ হেন জানি নিন্দা নকৰিবা মোক।
যেন তেন মতে কৃষ্ণ কীৰ্ত্তনেসে হৌক॥৬৯
কৃষ্ণসে দেৱৰ দেৱ জানা নিষ্ঠ কৰি।
খণ্ডোক আপদ ডাকি বোলা হৰি হৰি॥৭০

দুঃশাসন নাগপাশত বন্ধ

দুলৰী

ঋষিয়ে বোলয়, ৰাজা জন্মেজয়
শুনিয়োক প্যাচকথা।
যেবে দুঃশাসন, হাৰিলেক ৰণ
কৰিলা যেন অৱস্থা॥
নাগপাশে বন্দী হুয়া দুঃশাসন
ৰণ মাজে পৰি আছে।
দেখি কালভদ্রে সবাকো চাহিয়া
হৰিযে মাতিলা পাচে॥৭১
আমাৰ বচন শুনা বীৰগণ
লয়ো আক সাঙ্গী কৰি।
নৃপতিৰ আগে দেওঁ ভেট কৰি
দেখিয়োক নৰ নাৰী॥
হেন শুনি সবে সাঙ্গীবান্ধি লৈয়া
নগৰক লাগি গৈলা।
বসিয়া আছন্ত ৰাজা কূৰ্ম্মৱলী
সভামধ্যে ভেট পাইলা॥৭২
আগ বাঢ়ি যাই মুক্ষ সেনাপতি
কালভদ্র মহাবীৰ।
সমীপ চাপিয়া কৰিলা প্ৰণাম
মাতিলন্ত ধীৰে ধীৰ॥
তোমাৰ প্ৰসাদে লভিলোঁ বিজয়
আনি আছো দুঃশাসন।

শুনি কুৰ্ম্মৱলী ৰাজা মহাৱলী
হৰষিত ভৈলা মন ॥৭৩
কালভদ্ৰ আদি সমস্ত সেনাক
দিলা ধন ৰত্ন বিত।
বীৰ কালভদ্ৰ সৈন্য অধিকাৰী
হৰষিত ভৈলা চিত ॥
পাচে কূৰ্ম্মৱলী আনন্দে বুলিলা
শুনিয়োক সেনা-বল।
নগৰত নিয়া ফুৰায়ো ইহাক
দেখোক প্ৰজা সকল ॥৭৪
হেন শুনি সবে সাঙ্গী বান্ধি লৈয়া
পশিলা যাই নগৰ।
দুন্দুভি কোবায় নিশান উড়াই
হৰিষ মন লোকৰ ॥
সাঙ্গী বান্ধি নেই প্ৰজাসবে দেখে
বেঢ়ি চাৰে নাৰীগণ।
কৌৰৱ-বংশৰ ৰাজা দুৰ্য্যোধন
তান ভাই দুঃশাসন ॥৭৫
এহিমতে সবে যত নৰ নাৰী
চাহয় আনন্দ কৰি।
পুনৰপি আনি ৰাজাৰ আগত
জগাইলেক সাঙ্গী কৰি ॥
দেখি কূৰ্ম্মৱলী হৰিষ মনত
বুলিলা সবাকো চাই।
পোতাশালে নিয়া থৈয়ো বন্দী কৰি
বিলম্বক নুযুৱাই ॥৭৬

হেন শুনি যত ৰক্ষীয়া কটক
ৰাজাৰ বুজিয়া মন।
পোতাশালে নিয়া কৰিলেক বন্দী
কৰিয়া অতি যতন ॥
ঋষিয়ে বোলয় শুনা জন্মেজয়
পাচে যেন ভৈল কাজ।
যেবে ৰণ জিনি কৰিলেক বন্দী
দুঃশাসন যুৱৰাজ ॥৭৭
দেখি কুৰুসেনা মহাত্ৰাস হুয়া
পাচক লাগিয়া লৰে।
কূৰ্ম্মৱলী সেনা আনন্দ কৰিয়া
খেদি খেদি কত ধৰে ॥
কত সেনাগণ কোবায় মাৰয়
কত আনে বান্ধি ধৰি।
কিলন্তে কুবন্তে টানন্তে ঘোহন্তে
কত কত গৈলা মৰি ॥৭৮
কত সেনাগণ ত্ৰাসতে পলায়
ৰাখিয়া নিজ পৰাণ।
দেশ দেশান্তৰ পলাই নিৰন্তৰ
নৃপতিত দিলা জ্ঞান ॥
আদেশ নৃপতি শুনিয়ো সম্প্ৰতি
বিনাশ ভৈলাহে কাজ।
সমৰত জিনি কৰিলেক বন্দী
দুঃশাসন মহাৰাজ ॥৭৯
হাতে গলে বান্ধি নিলন্ত ধৰিয়া
নগৰ পশিলা যাই।

নজানিলোঁ। তৈত অন্তেষ পুৰত
কৰিলা কিবা বিলাই ॥
শুনি দুৰ্যোধনে দেখিলা যমক
শোক-অগ্নি গৈল জ্বলি।
সমস্তে সংসাৰ তমোময় দেখে
ভূমিত পৰিলা ঢলি ॥৮০
কত বেলি মানে ৰাজা দুৰ্য্যোধন
শৰীৰে চেতন পাই।
ধৰ ফৰ কৰি উঠিয়া বসিলা
নিদ্ৰাত যেন জাগয় ॥
কথমপি চিত্ত কৰিলন্ত স্থিৰ
কিছো সন্ধুক্ষণ ভৈলা।
প্ৰাণ সমসৰ কনিষ্ঠৰ গুণ
সুমৰি কান্দিবে লৈলা ॥৮১
হৰি হৰি বাপ প্ৰাণৰ সোদৰ
কিমতে দুখ বঞ্চিবি।
সিটো পোতাশালে ঘোৰ যাতনাত
কিমতে পৰি থাকিবি ॥
দশ পঞ্চ দিনে দিবেক আহাৰ
থৈবে বান্ধি হাতে গলে।
মুখ চাই তোৰ অনেক ভৰ্ৎসিবে
তাক স্মৰি অগ্নি জ্বলে ॥৮২
অকাৰা তণ্ডুল দিবে এক মুঠি
নিদিবেক তৈল ঘিউ।
সিটো অন্ন তই খাইবি কেন কৰি
কিমতে ৰাখিবি জীউ ॥

ক্ষুধার্ত্ত ভূমিত শয়ন কৰিবি
ন হইবেক তৃপ্তো সৰি।
কিমতে তাহাত নিদ্রা কৰিবাহা
থাকিবিহি কেন কৰি॥৮৩
পঞ্চামৃতে মিত্য কৰস ভোজন
পৰম সুন্দৰ ভোগ॥
দিব্য সিংহাসনে সুখ নাহি লাগে
সদা হয় অভিযোগ॥
ইহাক স্মৰিয়া নসহে পৰাণ
শৰীৰ কৰে দগধ।
এতি বলি ৰাজা দেখে তমোময়
বাক্য ভৈলা নিশবদ॥৮৪
কতো বেলি অন্তে ৰাজা দুর্য্যোধন
স্থিৰ কৰিলেক বুদ্ধি।
জানিলো নিশ্চয় আপদ কালব
ধৈর্য্যে তে বৰ ঔষধি॥
এহিমতে গুণি ৰাজা মনে মানি
কৰিলেক দৃঢ় মন।
দ্রোণ ভীষ্ম কর্ণ সবাকো চাহিয়া
বলিলা পাচে বচন॥৮৫
শুনা বীৰগণ নসহে পৰাণ
বিলম্বক নৃপৰাই।
সমৰক লাগি আহা শীঘ্র কৰি
কিছো অৱসব নাই॥
শুনি ভীষ্ম দ্রোণ শকুনি সুসেন
ৰাধা-সুত মহাবল॥

সমৰক প্ৰতি ভৈলা সব সাজ
মনে কৰি কৌতূহল ॥৮৬
দুৰ্য্যোধন আদি উনশত ভাই
সবে ভৈলা পৰি সাজ।
সৈন্ধৱ দেশৰ সাজি আসিবেক
জয়দ্ৰথ মহাৰাজ ॥
বিৰাট আসিয়া ভৈলা সব সাজ
মৎস্যৰাজ মহাবলী।
দ্ৰুপদ নৃপতি সেনাগণ সমে
তেতিক্ষণে গৈলা চলি ॥
আনো অসংখ্যাত আসিলা নৃপতি
সমৰক হুয়া সাজ।
যুদ্ধক প্ৰৱন্ধে ৰঙ্গে সাজিলেক
দুৰ্য্যোধন মহাৰাজ ॥
শুনা সভাসদ ভাৰতৰ পদ
সম্যকে পাপৰ জুই।
দেৱাঙ্গ ভূষণ ভক্ষ পঞ্চামৃত
জানা আক সম নুই ॥ ৮৮
জীৱন্তে ভকতি মৰিলে মুকুতি
গতি হুয় পৰকালে।
ত্যজা আন কাম বোলা ৰাম ৰাম
পুৰুষ উদ্ধাৰা ভালে ॥ ৮৯

দুৰ্য্যোধনৰ ৰণযাত্ৰা ।

পদ ।

বৈশম্পায়ন বদতি শুনিয়ো নৰেশ্বৰ ।
যুদ্ধক প্ৰবন্ধে দুৰ্য্যোধন নৃপবৰ ॥
কৱচ পিন্ধিয়া শৰীৰৰ আৱৰণ ।
পৰিধান কৰিলেক দেৱাঙ্গ ভূষণ ॥ ৯০
মাথে পিন্ধিলেক পাচে শৰীৰ শোভন ।
কণ্ঠমধ্যে লইলেক হাৰ বিতোপন ॥
কৰত কঙ্কণ অতি হাৰ সাতসৰি ।
কঙ্কালত ঘুগুৰা বান্ধিলা যত্ন কৰি ॥ ৯১
বক্ষস্থলে পিন্ধিলেক অগৰু চন্দন ।
কপালত সুৱৰ্ণৰ চিঠি * বিতোপন ॥
দশ আঙ্গুলিত পিন্ধি সুৱৰ্ণ-আঙ্গুঠি ।
ৰত্নৰ নূপুৰ পাৱে স্বৰ্ণৰ উঝটি ॥ ৯২
শৰীৰত বস্ত্ৰ কঙ্কালত পাটভুণি ।
ৰত্নে বিৰচিত জিলিমিলি কৰে কান্তি ॥
এহিমতে অলঙ্কাৰ পিন্ধিলা বিস্তৰ ।
সাৰথিক সম্বোধিয়া দিলন্ত উত্তৰ ॥ ৯৩
শুনিয়ো সাৰথি মোৰ বচন বিহিত ।
শীঘ্ৰকৰি ৰথখান কৰ সালঙ্কৃত ॥
আথে বেথে যাই কটকত দিলা জান ।
শুনোক সকলে মোৰ বচন প্ৰধান ॥ ৯৪
চলিবে লাগয় মোৰ দুৰন্তৰ পথ ।
ভোজন সম্ভাৰ মানে লয়োক লগত ॥

---

* চিঠি :— চিঠিপাতি, কপালজেঠী ।

তেলী মালী কাহাৰ কমাৰ যত লোক ।
পহাৰি খামাৰি সমস্তয়ো চলিয়োক ॥ ৯৫
পৰত খুজিবে যেন নালাগে বস্তুক ।
শকটে শকটে ভৰি লয়োক বহুত ॥
পানীশালা অগ্নিশালা অন্নশালা লোক ।
বৃষভৰ স্কন্ধে সাঙ্গী কৰিয়া লয়োক ॥ ৯৬
খৰি-ডাল পৰ্য্যন্তে নালাগে খুজিবাক ।
যতেক আছয় মোৰ বাজনীয়া লোক ॥
সমস্তে চলোক মোৰ লগত সম্প্ৰতি ।
হেন শুনি আথে বেথে চলিলা সাৰথি ॥ ৯৭
বেগে যাই সবাক কৰিলা বিদ্যমান ।
শীঘ্ৰকৰি আসি সাজিলেক ৰথখান ॥
শ্বেতবৰ্ণ চাৰিগোট যুৰিলেক বাজী ।
সমস্তে অস্ত্ৰক নিবন্ধিয়া হৈল সাজি ॥ ৯৮
দিলেক * ঝঞ্জনা খান ৰত্নে বিৰচিত ।
সুৱৰ্ণ সদৃশ ধ্বজগোট বিপৰীত ॥
কপালত আৰোপিল সুৱৰ্ণ দাপান ।
পাৰত ঘুণ্টবা দিলা কৰে ঝিলমিলি ॥ ৯৯
সুৱৰ্ণ ৰত্নে মণ্ডিলেক ৰথখান ।
ভূমিত নামিছে যেন দেৱৰ বিমান ।
হেনয় সুন্দৰ ৰথ পৰম সুমতি ।
ৰাজাৰ আগত আনি যোগাইলা সাৰথি ॥ ১০০
ৰথ আসিবাক দেখি ৰাজা দুৰ্য্যোধন ।
সমাজৰ হন্তে উঠিলেক ততক্ষণ ॥

* ঝঞ্জনা :— বলক, অলঙ্কাৰ বিশেষ ।

ভীষ্ম দ্রোণ আদি কৰি যতেক আছিল।
গিৰিসিতে তাৰক্ষণে সিথানে চলিল ॥ ১০১
শুভক্ষণে যাত্রা কৰিলন্ত নৃপবৰ।
জয় হৰিধ্বনি কৰিলেক ভয়ঙ্কৰ ॥
ধীৰে ধীৰে দেও দিয়া চলিলা ৰথত।
ভীষ্ম আদি যোধগণ চলিলা লগত ॥১০২
বিৰাট দ্রুপদ আদি আছিলেক যত।
যুজিবাক মনে সবে হৰিষ মনত ॥
ৰথ সমে দুৰ্য্যোধন প্ৰকাশ কৰয়।
সপ্ত ঘোটকত যেন আদিত্য জ্বলয় ॥১০৩
পাচত চলয় তাৰ ঊণশত ভাই।
যতেক কটক তাৰ লেখা জোখা নাই ॥
বাজনীয়া লোক তাৰ যতেক থাকয়।
ক্রমান্বয়ে সমস্তেও ৰণক চলয় ॥১০৪
বীৰ ঢাক কৰতাল বাজাৱে কাঁহাল।
খমুছি দোতাৰ বাজে বিপঞ্চি মাদাল ॥
গোমুখ কৰ্ণাল ভেৰী ঢোল চন্দ্ৰহাঁস।
সাৰিজে কঞ্জাৰ বেণু ৰুদ্রকা বলাস ॥১০৫
কালি মৌৰি বাঁশী বেণ আন বাদ্য যত।
পৰম আনন্দে বাজে সেই সময়ত ॥
প্ৰজাৰ আন্দোলে ঘনে কম্পে বসুমতী।
কৈলাশত সচকিত হৈলা পশুপতি ॥১০৬
জল স্থল নাগ পশু পক্ষীৰ বিস্ময়।
স্বৰ্গে থাকি দেৱতাসবৰ হৈলা ভয় ॥
হুয়া চমৎকাৰ পাচে ৰাজা দুৰ্য্যোধন।
শুভক্ষণ যাত্রা পায় কৰিলা গমন ॥১০৭

লগত লৰিলা ভীষ্ম দ্রোণ আদি যত।
অসংখ্যাত ৰাজাগণ লৰিলা পাচত ॥
সামান্য সেনাৰ কিছো লেখা জোখা নাই।
জল স্থল পৃথিবী সহিতে চলি যায় ॥ ১০৮
নদী নদ গ্রাম দেশ গিৰি নিৰন্তৰ।
সম কৰি চলে সেনা কুৰু বহুতৰ ॥
দোকানী পোহাৰী লোক চলয় পাচত।
শকটে শকটে ভৰি বস্তু চলে যত ॥ ১০৯
এহিমতে দিনত চলিল প্রজাচয়।
গধূলি ভৈলক ভৰি হাত নচলয় ॥
হাথিবাক নাপাৱয় সেনাগণ যত।
তেতিক্ষণে দিবাকৰ ভৈলা অস্তগত ॥ ১১০
সেহি সময়ত ভীষ্ম সেনাপতি বীৰ।
দুৰ্য্যোধন ৰাজাক মাতিলা ধীৰে ধীৰ ॥
আমাৰ বচন শুনিয়োক মহাবল।
হাথিব নাপাৰে দেখো কটক সকল ॥ ১১১
আত ৰাতি বঞ্চিয়োক সসৈন্য সহিতে।
ৰাত্রি-অৱসানে চলো সেনা সমন্বিতে ॥
সেহি সময়তে পাচে ৰাধা-সুত কর্ণ।
মহাক্রোধে গাঙ্গেয়ক বুলিলা বচন ॥ ১১২
ইথানত ৰাত্রি বঞ্চিবাৰ কিবা কাজ।
পোতাশালে আছে দুঃশাসন যুবৰাজ ॥
একদিনে এক যুগ তাহান মনত।
কোন কাৰ্য্য সাধিবাহা থাকি ইথানত ॥ ১১৩
চলোক সকল সেনা হাতে খাণ্ডাধৰি।
হেন শুনি দ্রোণে মাতিলেক ক্রোধ কৰি ॥

তোহোৰ শৰীৰে বল আছয় বিস্তৰ ।
হৰিষে চলাস গাৱে নাহিকে ভাগৰ ॥ ১১৪
তোৰ বলে হাথিবে নাপাৰে সেনাগণ ।
ঝট খাই পৰয় সম্মুখে জল যেন ॥
লাল কাল ভৈলা প্ৰজা নাপাৰে চলিতে ।
মোৰ মন ইহাত যে উচিত ৰহিতে ॥ ১১৫
তুহিকে কহিলে তোৰা শীঘ্ৰ কৰি যায় ।
দেখিবোহো সবাৰে নয়ন মলি খাই ॥
শুনি আছো কূৰ্ম্মৰলী প্ৰচণ্ড নৃপতি ।
কালভদ্ৰ নাম তাৰ মোক্ষ সেনাপতি ॥ ১১৬
আছোক মনুষ্য তাৰ দেৱে নহে সম ।
মহাবলৱন্ত ৰাজা পৰম বিক্ৰম ॥
যতেক দেখহ কুৰু কটক বিস্তৰ ।
তাহাৰ আগত সবে তৃণ সমসৰ ॥ ১১৭
মৃগৰ আগত যেন প্ৰচণ্ড কেশৰী ।
কোনোজনে তাহাক যুজিব ধনু ধৰি ॥
সম্মুখ সমৰে সম কোনোজন নাই ।
একমাত্ৰ ভীষ্মৰ নাজানো অভিপ্ৰায় ॥১১৮
আমাৰ বচন শুনিয়োক দুৰ্য্যোধন ।
জিৰায়োক আতে ৰহিয়োক সেনাগণ ॥
হেন শুনি দুৰ্য্যোধন নামিল ৰথৰ ।
সুপকাৰে ৰহিলেক সেনা নিৰন্তৰ ॥ ১১৯
সেহি সময়তে পাচে ৰাজা দুৰ্য্যোধন ।
সবাকো সম্বোধি হেন বুলিলা বচন ॥
আপোনাৰ বস্তু যত আছয় লগত ।
কৰিয়ো ভোজন সবে ৰাজাগণ যত ॥ ১২০

যাহাৰ লগত খাদ্য নাহি বিদ্যমান ।
পহাৰীৰ শকটৰ শীঘ্ৰ কৰি আন ॥
ভুঞ্জিয়োক সেনাগণ যাৰ যিবা আশ ।
অভোজনে নাথাকিবা প্ৰথম প্ৰবাস ॥ ১২১
আৰু এক কথা কহো শুনিয়োক কৰ্ণ ।
শীঘ্ৰ কৰিয়োক কাষ্ঠ গড়ৰ যতন ॥
ৰাজাৰ বচন হেন শুনিলেক কৰ্ণ ।
কৰিলেক কাষ্ঠ-গড়খান তেতিক্ষণ ॥ ১২২
এহিমতে ৰহিলেক ৰাজা দুৰ্য্যোধন ।
পালি পহৰীয়া লোকে দিলেক দোকান ॥
উপৰত চন্দ্ৰতাপ আৰিলা তুনাই ।
কৰিলা ভোজন দুৰ্যোধন মহাবায় ॥ ১২৩
ষড়ৰস পঞ্চামৃত কৰিলা ভোজন ।
কৰ্পূৰ তাম্বুল ভুঞ্জিলেক ভোজন ।
সিংহাসন খাটে গৈয়া শয়ন কৰিলা
পালি পহৰীয়া লোকে চৌভিতি ৰহিলা ॥ ১২৪
আন ৰাজাগণ মানে কৰিলে ভোজন ।
নিজ নিজ স্থানে সবে কৰিলা শয়ন ॥
ভীষ্ম দ্ৰোণ আদি কৰি যতেক আছিলা ।
ভোজন কৰিয়া পাচে শয়ন কৰিলা ॥ ১২৫
প্ৰজাগণে ভোজন কৰিলা মহাসুখে ।
নিদ্ৰা গৈলা সকলে পৰিয়া মহা দুখে ॥
এহিমতে ৰাত্ৰি গোট অৱসান কৰি ।
উদয় ভৈলন্ত ভানু ৰজনী সংহাৰি ॥ ১২৬
সেহি বেলা ৰাজাগণ লভিলা চেতন ।
পাইলেক চেতন আৰু যত সেণাগণ ॥

মহাৰাজ দুৰ্য্যোধন নিদ্ৰা পৰিহৰি ।
সিংহাসন হন্তে উঠিলেক ত্বৰা কৰি ॥ ১২৭
উপাসি ৰহিলা পাত্ৰ মন্ত্ৰী যি সকল ।
সাঙ্গি কৰি আনি লোকে যোগাইলেক জল ॥
শকটৰ পৰা আনি নিলেক ত্বৰিতে ।
দেখি দুৰ্য্যোধন বৰ হৰষিত চিত্ত ॥ ১২৮
স্নান কৰি দেৱতাক কৰিলা পূজন ।
বিধিমতে ৰাজা পাছে কৰিলা ভোজন ॥
আন ৰাজাগণে আনিলেক ডাব-জল ।
স্নান পান ভোজন কৰিলা কৌতুহল ॥ ১২৯
আন ৰাজাগণ যত আছিলা বিস্তৰ ।
স্নান কৰি ভোজন কৰিলা নিৰন্তৰ ॥
সেণাগণ সমে পাছে ৰাজা দুৰ্য্যোধন ।
কূৰ্ম্মৱলী নগৰক কৰিলা গমন ॥ ১৩০
ঘোৰতৰ বন, সেতু এড়ালা ৱিস্তৰ ।
পৰ্ব্বত দুৰ্গম নদী গ্ৰাম বহুতৰ ॥
মহাদুখে চলে কুৰুসেনা নিৰন্তৰ ।
দ্বাদশ দিবসে পাইলা কূৰ্ম্মৰ নগৰ ॥ ১৩১
দোকানী পহাৰীলোক আছিলেক যত ।
দ্বিতীয় প্ৰহৰ হন্তে বহিলা পাছত ॥

কূৰ্ম্মৱলীৰ যুদ্ধ আয়োজন

সেহি বেলা কূৰ্ম্মৱলী যত সৈন্যগণ ।
নৃপতিৰ আগে যাই কৈলা তেতিক্ষণ ॥ ১৩২
আগবাঢ়ি সবেয়ো কৰিলা হাতযোৰ ।
শাৰী হুয়া জানুপাৰি দিলেক গোচৰ ॥

আদেশ নৃপতি ভৈলা অথন্তৰ কাজ ।
সমৱক আইলা দুৰ্য্যোধন মহাৰাজ ॥ ১৩৩
অসংখ্য কটক সমে আসিয়াছে সাজি ।
বিনাশ ভৈলন্ত কাজ চিন্তিয়োক আজি ॥
হয় হস্তী ৰথ ৰথী আসিয়াছে যত ।
অনেক দিবস লাগে লেখা দিব কত ॥ ১৩৪
সাগৰ সমান সৈন্য অসংখ্যাত প্ৰজা ।
আছোক সেনাক কোনো লেখিবেক ৰাজা ।
নাজানো আমাৰ আজি কিহয় অৱস্থা ।
মুখ্য মুখ্য বীৰৰ শুনিয়ো কহো কথা ॥ ১৩৫
আপোনাৰ ভাই তাব এক ঊণশত ।
মহাবলী বাজ-সুত আসিছে বহুত ॥
আসিয়াছে সেনাপতি গঙ্গাৰ কুমাৰ ।
দ্ৰোণ নামে আসিয়াছে মুনিষ দুৰ্ব্বাৰ ॥ ১৩৬
সুসেন শকুনি কৰ্ণ মহা বুদ্ধিৱন্ত ।
জয়দ্ৰথ আসিয়াছে বৰ বলৱন্ত ॥
দ্ৰুপদ নৃপতি আসিয়াছে বিদ্যমান ।
সমদলে বিৰাট আসিছে সেই থান ॥ ১৩৭
আন আন ৰাজগণ আসিছে বহুত
হেন জানি কহিয়োক যেহেন যুগুত ॥
শুনি কূৰ্ম্মৱলী ৰাজা দিলা সমিধান ।
কালভদ্ৰ বীৰক সত্বৰে মাতি আন ॥ ১২৮
হেন শুনি গৈলা চলি দূত মহাশয় ।
যৈত আছে কালভদ্ৰ মুনিষ দুৰ্জ্জয় ॥
কৰযোৰে দূতে বিনাৱন্ত বাক্যচয় ।
ৰাজাৰ আগক শীঘ্ৰে যাইবাক লাগয় ॥ ১৩৯

ৰাজা দুৰ্য্যোধন সমৰক আইলা সাজি ।
নকৰা বিলম্ব ঝাণ্টে উঠিয়োক সাজি ॥
দূতৰ বচন শুনিলেক মহাবলী ।
ৰাজাৰ পাশক শীঘ্র বেগে গৈলা চলি ॥ ১৪০
সমীপ চাপিয়া বীৰে কৰিলা সেৱলি ।
আসন পাতিয়া বসিলন্ত মহাবলী ॥
দেখি কৃৰ্ম্মৰলাৰ হৰিষ ভৈলা মন ।
সাদৰ কৰিয়া ৰাজা বুলিলা বচন ॥ ১৪১
শুনা সভাসদ ইটো ভাৰতৰ কথা ।
ইহেন মনুশ্য জন্ম নকৰিয়ো বৃথা ॥
ঈশ্বৰৰ জন্ম কথা সংসাৰতে সাৰ ।
কলিযুগে আতপৰে ধৰ্ম্ম নাহি আৰ ॥ ১৪২
সংসাৰ সাগৰে তৰা কৃষ্ণৰ চৰণ ।
বোলা ৰাম ৰাম সবে সভাসদগণ ॥ ১৪৩

দুলৰী ।

আমাৰ বচন শুনা কালভদ্র
সাজিযোক এতিক্ষণ ।
আজিৰ সমৰ হৈব ভয়ঙ্কৰ
আসিয়াছে দুৰ্য্যোধন ॥
ভীষ্ম দ্রোণ আদি অসংখ্যাত বীৰ
লগতে আসিছে সাজি ।

জানিছো নিশ্চয় দুৰ্ঘোৰ সমৰ
কন্দল মিলিব আজি ॥ ১৪৪
শুনি কালভদ্র হৰিষে চলিলা
ৰাজাক কৰি প্ৰণাম ।
হয় হস্তী ৰথ পদাতি সমস্ত
দেখিবাক অনুপাম ॥
পাছে কূৰ্ম্মৱলী সাৰথিক চাই
শীঘ্ৰে দিলা সম্বিধান ।
নকৰি বিলম্ব উঠিয়োক ঝাণ্টে
সাজিয়োক ৰথখান ॥ ১৪৫
শুনিয়া সাৰথি গৈলা আথে বেথে
আনিলা ঘোটক ধৰি ।
শুক্ল চাৰি হয় সাজিলেক ৰথ
সুবৰ্ণে মণ্ডিত কৰি ॥
যুৰলি বিচিত্র ৰত্নে বিৰচিত
ধ্বজক দিলা সিংহৰ ।
অস্ত্র শস্ত্রগণ থৈলা থানে নাথ
যোগাইলেক ৰথবৰ ॥ ১৪৬
দেখি কূৰ্ম্মৱলী হৰিষে উঠিলা
সমৰক ভৈলা সাজ ।
দেবাঙ্গ ভূষণ অলঙ্কাৰ যত
পিন্ধিলেক মহাৰাজ ॥
শৰীৰক ঢাকি পিন্ধিলা কবচ
থৈলা অস্ত্র তূণ ভৰি ।
অসংখ্যাত বীৰ যাই আগে পাছে
লৰিলেক যাত্ৰা কৰি ॥ ১৪৭

কালভদ্ৰ আদি কৰি বীৰ যত
লৰিলা সবে লগত।
সমস্ত কটক ভূমি দলদপ
চলিলা সবে লগত।
সেহি সময়তে ৰাজা কূৰ্ম্মৰলী
দেখে সব বিমঙ্গল।
আকাশৰ পৰা খসি খসি পৰে
যতেক তাৰাসকল ॥১৪৮
একে গগনত দুগোটা আদিত্য
যুজন্ত নক্ষত্ৰগণ।
ৰুধিৰ সদৃশ ৰক্ত দশোদিশ
কৰে পঙ্ক বৰিষণ ॥
দুৰ্ঘোৰ বতাস প্ৰজাৰ তৰাস
ঘনে ঘনে বজ্ৰপাত।
পৃথিবী ফাটিয়া জল নিকলয়
ঘনে লৰে বসুমতী ॥১৪৯
অসংখ্যাত বৃক্ষ পৰয় উভৰি
বিনা মেঘে বৰিষণ।
মাথাৰ উপৰে কাক গৃধ্ৰ উৰে
বাৰাৰে শৃগালগণ ॥
সঘনে তাহাৰ শৰীৰ কাম্পয়
দেখন্ত কুহবিময়*। *কুহৰি—কুৰ্ঙী।
তথাপি ৰাজাৰ নাহি ভয় ভীত
ৰণক মনে চলয় ॥১৫০
দুৰ্জ্জয় সেনাৰ প্ৰচণ্ড আন্দোল
ঘনে কম্পে বসুমতী।

আকাশত থাকি সঙ্কোচিত মনে
দেৱতাগণ সম্প্ৰতি ॥
পাতাল লোকত নাগগণ যত
তাসম্বাৰ ভয় আতি।
হেন চমৎকাব ৰাজা কূৰ্ম্মৱলী
ৰচিলেক ব্যূহপাতি ॥১৫১
দেখি ভীষ্ম দ্ৰোণ আদি কুৰুগণ
যুজিবাক ভৈলা সাজ।
পৰম যতনে ধাইলেক যেহেন
ক্ৰোধ কৰি সিন্ধুৰাজ।
শুনা সভাসদ ভাৰতৰ পদ
কৃষ্ণক মনত ধৰা।
কৃষ্ণ গুণ-গান শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তনে
অপাৰ সংসাৰ তৰা ॥১৫২
বোলয় সাগৰ অতি অল্পমতি
নজোনোহো কিছো আন।
মহন্ত যতেক কৃষ্ণভক্ত যত
সবাৰে ধৰো চৰণ ॥
আমাৰ যতেক দোষ গুণ হয়
তাক কৰিবাহা ক্ষমা।
বঢ়া টুটা দোষ একো নধৰিবা
পৰম আতি অধম ॥১৫৩
মিছা আশা কাম হেনয় সংসাৰে
এৰিবেক মহাজন ॥
আপুনি নিস্তৰে পুৰুষ উদ্ধাৰে
হুৱে নষ্ট পাপগণ ॥

হেন জানি সবে আলাস ত্যজিয়া
ধৰা মাধৱৰ নাম।
তেবেসে সংসাৰ তৰিবাহা সুখে
মুখে বোলা ৰাম ৰাম ॥১৫৪

কুৰু আৰু কৃৰ্ম্মসৈন্যৰ ৰণ

পদ

বৈশম্পায়ন বদতি শুনিয়ো নৰেশ্বৰ।
যেন কথা ভৈলা পাচে আত অনন্তৰ ॥
দুইদলে মহাক্রোধে দেখি লাগ পাই।
পৰম আক্রোশে সবে যুজিবাক যায় ॥১৫৫
সমীপতে দুয়োদল হুয়া বিদ্যমান।
একস্থান ভৈলা যেন সাগৰ দুখান ॥
সম্মুখে ধাইলা যেন সেনা নিৰন্তৰ।
ধৰ মাৰ শৱদ উঠিলা ভয়ঙ্কৰ ॥১৫৬
উভয় সেনাৰ লাগিলেক হুলস্থুল।
ধূলি অন্ধকাৰ ভৈলা নগণি স্বদল ॥
সমানে সমানে লাগিলেক হাতাহাতি।
বলীয়ে নিৰ্ব্বলী কৰে কাটাকাটি আতি ॥১৫৭
সন্মুখ সমৰে সেনা পৰিল বিস্তৰ।
মৰি যমপুৰে গৈলা লোক নিৰন্তৰ ॥
হয় হস্তী পদাতি ৰথৰ যত যত।
সংক্ষেপ পয়াৰে তাৰ লেখা দিবো কত ॥১৫৮
শৰীৰৰ বলে ক্রোধে খাণ্ডা ধৰি আতি।
পৰম আক্রোশে সবে কৰে কাটাকাটি ॥

তথাপিতো কাহাৰো নাহিকে ভঙ্গ জয়।
অন্যান্য সমৰে সবে কটক দুৰ্জ্জয় ॥১৫৯
হয় হস্তী ৰথ সমৰক গৈলা চলি।
প্ৰচণ্ড বতাসে যেন ভাঙ্গিলা কদলী ॥
সমৰে পৰিল কৰ্ম্মথেৰ * সেনা বল।
মৃত শৰে ভৰি গৈলা ধৰণীমণ্ডল ॥১৬০
সম্মুখ সমৰে সেনা পৰিল বিস্তৰ।
প্ৰজাৰ শোণিতে বহে নদী ভয়ঙ্কৰ ॥
মহাক্ৰোধে কাটাকাটি কৰে সেনাগণ।
অস্ত্ৰ এৰি পলাইল ত্যজি ঘোৰ ৰণ ॥১৬১
মাৰিলো কৌৰৱগণ কৰে ৰঙ্গ ঢঙ্গ।
দেখি কৰ্ম্মথেৰ সেনা ভৈলা মহাৰঙ্গ ॥
হেন দেখি জয়দ্ৰথ ৰাজা মহাবলী।
সৈন্যক ৰখিতে শীঘ্ৰবেগে গৈলা চলি ॥১৬২
আকৰ্ণ পূৰিয়া বাৰে ধনুখান টানি।
অসংখ্যাত শৰ যেবে বৰষিলা ছানি ॥
জয়দ্ৰথ ৰাজাৰ প্ৰচণ্ড শৰ পাই।
পলাই কৰ্ম্মথেৰ সেনা বাতুল পৰায ॥১৬৩
তথাপি বৰিষে শৰ ৰাজা মহাবল।
শ্ৰাৱণৰ মেঘে যেন বৰষিলা জল ॥
কাৰো উৰু গল কাটে কেশ শিৰ বাহু।
কাহাৰো নাসিকা কাৰো কাটে মধ্যদেহ ॥১৬৪
কাহাৰো আঙ্গুলি কাটে কাৰো ললাটক।
কাহাৰো গলক কাটে কাহাৰো মুখক ॥

---

* কৰ্ম্মথেৰ—কম্মৰলাৰ পক্ষৰ।

কাৰে ওঠ কাৰো ঠোঠ কাৰো বক্ষস্থল।
কাৰোবা শৰীৰ পৰি পেকে যায় তল ॥১৬৫
কাহাৰো কঙ্কাল মধ্যে কাহাৰো চক্ষুক।
অনেক কুৰূপ কৰি কাটয় বাহুক ॥
কূৰ্ম্মৰ সেনাব ভৈলা ভঙ্গ অহৰ্নিশ।
ৰণ হাৰি প্ৰজাগণ পলায় দশোদিশ ॥১৬৬

কালভদ্ৰৰ বীৰত্ব

হেন দেখি কালভদ্ৰ মুনিষ প্ৰধান।
ডেৱ দিয়া ৰথত চৰিলা তেতিক্ষণ ॥
হাতে ধনু তূণ বাণ লৈলেক পিঠিত।
শীঘ্ৰবেগে সমৰ ভূমিত উপস্থিত ॥১৬৭
জয়দ্ৰথ ৰাজাক সম্মুখে লাগ পাই।
হৰিণক খেদি যেন বাঘগোটে ধাই ॥
ধনু ধৰি আকৰ্ণ পূৰিয়া হানি শৰ।
জয়দ্ৰথ ৰাজাৰ ভাঙ্গিলা কলেৱৰ ॥১৬৮
হৃদয়ত পৰি শৰ গৈলেক নিকালি।
মূৰ্চ্ছাগত ভৈলা জয়দ্ৰথ মহাবলী ॥
হেন দেখি দ্ৰুপদ নৃপতি ধনু ধৰি।
যুদ্ধক প্ৰৱন্ধে গৈলা মহাযত্ন কৰি ॥১৬৯
কালভদ্ৰ বীৰক হানিলা শৰচয়।
কটাক্ষ নকৰে বীৰে দাৰুণ হৃদয় ॥
আকৰ্ণ পূৰিয়া বীৰে হানিলেক শৰ।
সন্ধানে হানিলা নৃপতিৰ কলেৱৰ ॥১৭০
মৰ্ম্মস্থান হানি গৈলা শৰ বিপৰীত।
মূৰ্চ্ছা যাই দ্ৰুপদ পৰিল ধৰণীত ॥

হেন দেখি বিৰাট নৃপতি মৎস্যৰায়।
সমৰক লাগি শীঘ্ৰবেগে গৈলা ধায় ॥১৭১
কালভদ্ৰ বীৰক হানিলা পঞ্চবাণ।
ছিদ্ৰ পাই বেগে ভেদিলেক সেহি স্থান ॥
দেখি কালভদ্ৰ কোপে ধনুখান ধৰি।
হানিলা নাৰাচ * হৃদয়ক লক্ষ্য কৰি ॥১৭২
ছটাৎ শৰদে গৈলা হৃদয়ক ভেদি।
ঢলিয়া পৰিল দুইগোট চক্ষু মুদি ॥
মহাবীৰ মৎস্যৰাজ ভৈলা মূৰ্চ্ছামান।
অচেতনে পৰিল নাহিকে শ্ৰুতিজ্ঞান ॥১৭৩
দেখি দুৰ্য্যোধন নৃপতিৰ শত ভাই।
গাৱে গাৱে ধনু ধৰি গৈলা আগুৱাই ॥
ভিন্ন ভিন্ন হস্তে সবে কৰিলা সমৰ।
কালভদ্ৰ বীৰে যুজিলন্ত একেশ্বৰ ॥১৭৪
সেনাপতি কালভদ্ৰ মুনিষ প্ৰধান।
শৰে হানি সবাক কৰিলা ম্ৰিয়মান ॥
অন্য অসংখ্যাত যত নৃপতি আসিলা।
খেদি খেদি কালভদ্ৰে সম্যকে যুজিলা ॥১৭৫
কৃপ অশ্বত্থামাক হানিলা পঞ্চবাণ।
মূৰ্চ্ছা যাই পৰিলা নগৈলা মাত্ৰ প্ৰাণ ॥
হেন দেখি গুৰু দ্ৰোণ কোপে গৈলা জ্বলি ॥
হাতে ধৰি ধনুখান কৰিলা মণ্ডলী ॥১৭৬
সাৰথিয়ে ৰথখান ছপাইলা ওচৰ।
কালভদ্ৰ বীৰক হানিলা নিৰন্তৰ ॥

* নাৰাচ—লোৰ বাণ বিশেষ।

দেখি কালভদ্রে কোপ কৰিয়া আতিশয়।
শৰে হানি দ্রোণৰ কাটিলা শৰচয় ॥১৭৭
পুনৰপি দ্রোণে হানিলেক শৰজাক।
মহাবীৰ কালভদ্রে কাটিলেক তাক ॥
দুনাই কালভদ্রে শৰ প্রহাৰ কৰিলা।
মহাবীৰ দ্রোণে তাক পথতে কাটিলা ॥১৭৮
শৰ কাটি গুৰু দ্রোণে চাহিলেক আন।
মন্ত্র পঢ়ি হানিলেক দেৱতাৰ বাণ ॥
কালভদ্র বীৰৰ ভেদিলা কলেৱৰ।
পৃথিবী বিদাৰি গৈলা পাতাল ভিতৰ ॥১৭৯
মহাপীড়া পাই কালভদ্র মহাবলী।
মূৰ্চ্ছা যাই ৰথ সমে পৰিলেক ঢলি ॥
ক্ষণেকতে চেতন লভিলা বিদ্যমান।
শৰে হানি দ্রোণৰ কাটিলা ধনুখান ॥১৮০
সাৰথি ৰথক শালিলেক শৰে হানি।
হৃদয়ত পঞ্চবাণ হানিলেক টানি ॥
হৃদয় বিদাৰি গৈলা শৰ বিপৰীত।
মূৰ্চ্ছা যাই দ্রোণেও পৰিলা পৃথিবীত ॥১৮১
হেন দেখি কৌৰৱৰ যত সেনাগণ।
কৰ্ণৰ পাশত সবে পশিলা শৰণ ॥
সেনাৰ বিপত্তি হেন দেখি অদভুত।
সাৰথিক সম্বোধি মাতিলা ৰাধাসুত ॥১৮২
শুনিয়ো সাৰথি মোৰ জাণ্টে ডাক ৰথ।
কালভদ্র বীৰৰ আগত ৰাখ ৰথ ॥
দুৰ্জ্জয় মুনিষ ইটো মহা বলৱন্ত।
মাৰিলা আমাৰ কটক অপৰ্য্যন্ত ॥১৮৩

দ্ৰোণ জয়দ্ৰথ আদি যত ৰাজাগণ।
ইহাৰ আগত সবে পতঙ্গ সমান॥
আকে জানি শীঘ্ৰে তুমি ৰথ ডাকিয়োক।
তাহাৰ আমাৰ আজি ঘোৰ যুদ্ধ হৌক॥১৮৪
হেন শুনি সাৰথি ৰথত দিলা বাৰি।
পৱন সঞ্চাৰে ৰথখান গৈলা লৰি॥
মহাবেগে ৰথখান চলে আকাশত।
সম্মুখে ৰাখিলা কালভদ্ৰৰ আগত॥১৮৫
দেখি কালভদ্ৰে প্ৰহাৰিলা পঞ্চবাণ।
উভটাই থৈলা নিয়া আসিবাৰ থান॥
হেন দেখি মহাক্ৰোধে কৰ্ণ বীৰবৰ।
সাৰথিৰ মুখ চাই গৰ্জ্জিলা বিস্তৰ॥১৮৬
কেনমতে ৰথক ডাকস দুৰাচাৰ।
সম্মুখ এৰিয়া ৰথ বিমুখ আমাৰ॥
খানিতেক ভয় দেখো নকৰস মোক।
শিৰশ্ছেদ কৰো যেনো পেশো যমলোক॥১৮৭
কুখ্যাতি ৰহিলা মোৰ ইটো ৰবিতলে।
সমৰত ভঙ্গ ভৈলা কৰ্ণ মহাবলে॥
আকে জানি সত্বৰে ডাকিয়ো ৰথখান।
সমুখে ৰাখিবি কিছো নচাহিবি আন॥১৮৮
হেন শুনি সাৰথি মনত কৰি ভয়।
ডাকিলেক ৰথখান আকাশে চলয়॥
তেতিক্ষণে সমৰ ভূমিক যাই পাইলা
মহাক্ৰোধে দুই বীৰে গৰ্জ্জিবাক লৈলা॥১৮৯
দুইকো দুই ক্ৰোধ কৰি সঘনে টকালি।
মৰ্ম্মভেদ হুঙ্কাৰি উচ্চাৰি পাৰে গালি॥

দুইকো দুই মহাক্রোধে প্রহাবিলা শৰ।
শ্রাৱণৰ মেঘে যেন বৰষিলা জল ॥১৯০
দুয়ো মহাবলৱন্ত মুনিষ দুৰ্জ্জয়।
হিংসা হিংসি দুইকো দুই শৰ বৰিষয় ॥
মণ্ডল আকাৰ দেখি দুইখান ধনু।
শৰ ছেদে ভেদয় দুহান দুইবো তনু ॥১৯১
এক ভৰি পাচ নকৰয় দুই বীৰ।
ৰুধিৰে ৰাতুল ভৈলা দুহানো শৰীৰ ॥
কালভদ্র কৰ্ণৰ মিলিলা ঘোৰ ৰণ।
আকাশত ৰঙ্গ চাই আছে দেৱগণ ॥১৯২
সেহিবেলা কৰ্ণে হানিলন্ত পঞ্চবাণ।
কালভদ্র বীৰৰ ভেদিলা স্থানে স্থান ॥
আৰো একপাত শৰ লৈলা ৰাধাসুত।
শৰীৰৰ বলে ক্রোধে কৰি বিপৰীত ॥১৯৩
বজ্রৰ সন্ধানে তাড়িলেক মহাবল।
হৃদয়ত পৰি পুঙ্খমানে গৈলা তল ॥
যেন ভয়ঙ্কৰ সৰ্প পশিলা গৰ্ত্তত।
বিমূৰ্চ্ছিত হৈয়া বীৰ পৰিলা ৰথত ॥১৯৪
কতোবেলি চেতন লভিলা বীৰবৰ।
বাক্য গদ গদ মুখে পৰয় ৰুধিৰ ॥
কৰ্ণক লাগিয়া বীৰে শৰ বৰষিলা।
আকাশৰ মেঘ যেন বৰিষয় শিলা ॥১৯৫
দিনতে আন্ধাৰ দেখে নেদেখে প্রসন্ন।
দুইকো দুই অথাকে * বৰিষে শৰগণ ॥

---

* অথাকে—অবিৰাম।

পাচে দুই ক্ৰোধ কৰি শৰ বৰষিলা।
দুহানৰ শৰ দুইয়ো সমস্তে কাটিলা॥১৯৬
অন্ধকাৰ গুচি ভৈলা আকাশ প্ৰসন্ন।
দুইকো দুই অথাকে বৰিষে শৰগণ॥
অন্ধকাৰ ফেৰি হৈলা আকাশ উজ্জ্বল।
দুইয়ো মহাৰথী বীৰ দুয়ো মহাবল॥১৯৭
দুইকো দুই সমৰে নকৰে পাচ ভৰি।
দুইকো দুই কোপ কৰি শৰ এৰা এৰি॥
দুহানৰ শৰে দোহো ভৈলা জৰ্জ্জৰিত।
শৰীৰৰ মাংস ছিণ্ডি পৰয় ভূমিত॥১৯৮
সেহিবেলা কালভদ্ৰ মুনিষ প্ৰধান।
ছিদ্ৰ পাই কৰ্ণৰ কাটিলা ধনুখান॥
শৰীৰত প্ৰহাৰে প্ৰচণ্ড শৰচয়।
মূৰ্চ্ছা যাই পৰিলেক ৰাধাৰ তনয়॥১৯৯
কতো বেলি চেতন লভিলা ৰাধা-সুত।
মনে মনে বোলে কিনো বীৰ অদভুত॥
ভালেতো ইহাৰ ভয়ে কাম্পে ত্ৰিজগত।
কোন বস্তু দুঃশাসন ইহাৰ আগত॥২০০
এহি বুলি ধনু তুলি লৈলা কোপমনে।
দেখি কালভদ্ৰে কাটিলেক তাৰক্ষণে॥
আন ধনু কৰ্ণে তুলি লৈলেক সম্প্ৰতি।
তাকো কাটিলেক কালভদ্ৰ সেনাপতি॥২০১
এহিমতে কৰ্ণে ধনু লয় যত যত।
শৰ হানি কালভদ্ৰে কাটয় সমস্ত॥
শৰীৰক ভেদিলেক অসংখ্যাত বাণ।
বিমূৰ্চ্ছিত ৰাধাসুত কণ্ঠাগত প্ৰাণ॥২০২

লাল কাল ভৈলা কৰ্ণ ধৰফৰ কৰে।
নাপায় উদ্দেশ বীৰ কালভদ্ৰ শৰে ॥
কতো বেলি চেতন লভিলা বীৰকৰ্ণ।
ধনু ধৰি প্ৰহাৰিলা অসংখ্যাত বাণ ॥১০৩
আকাশ চানিয়া ভৈলা শৰে অন্ধকাৰ।
দেখি কালভদ্ৰে কোপ কৰিলা অপাৰ ॥
আকৰ্ণ পূৰিয়া ধনুখান টানি আনি।
কৰ্ণৰ শৰক কাটিলেক শৰে হানি ॥২০৪
পুনৰপি ঘোৰ যুদ্ধ মিলিলা অপাৰ।
দুইৰো শৰে আকাশ ভৈলেক অন্ধকাৰ ॥
দুইফাল ভৈলা যেন দুখান আকাশ।
ঘোৰ তমোময় ভৈলা ৰুধিৰ প্ৰকাশ ॥২০৫
দুইৰো শৰে দুহান্তৰ কাটিলা সমস্ত।
দুইয়ো মহা পৰাক্ৰমী ঘোৰ সমৰত ॥
এক ভৰি পাচ নকৰয় দুয়োজন।
আনন্দে সমৰ চাই আছে দেৱগণ ॥২০৬
দুইৰো শৰে শৰীৰৰ মাংস ছিঙ্গি যাই।
আকাশত উৰিয়া শগুন কাকে খায় ॥
তথাপিতো দুইকো দুই প্ৰহাৰয় শৰ।
মৃণালৰ নালা যেন ভৈলা কলেৱৰ ॥২০৭
শোণিতে সিন্দূৰ বৰ্ণ দেখিতে শোভন।
কালভদ্ৰ সেনাপতি ৰাধাসুত কৰ্ণ ॥
ঘোৰ শৰে জৰ্জ্জৰিত দুহানো শৰীৰ।
শৰবিষে দুইৰো হাত পাৱ নোহে স্থিৰ ॥২০৮
ধৰফৰ কৰে জ্ঞান নাহিকে গাৱত।
তথাপিতো যুজে দুই পৰম ক্ৰোধত ॥

পঞ্চদিন পঞ্চৰাত্রি কৰিলা সমৰ।
বিস্ময়ে আছিলা দেৱাসুৰ নিৰন্তৰ ॥২০৯
সেহিবেলা কালভদ্ৰ বীৰ মহাবলী।
খেদি যাই কৰ্ণক ধৰিলা আঙ্কোৱালি ॥
কৰ্ণও তাহাক ধৰিলেক ছল পাই।
তুল্য পৰাক্ৰম দুইৰো হীন পৰ নাই ॥২১০
হাতে হাতে ধৰিলেক পাৱে পাৱে ছান্দি।
ভূমিত পৰিলা দুয়ো মালবান্ধে বান্ধি ॥
গিৰগিৰ কৰিয়া শৱদ বৰ ভৈলা।
একেলগে পৰি দুয়ো বীৰ মূৰ্চ্ছা গৈলা ॥২১

কালভদ্ৰৰ বন্ধন

হেন দেখি দুৰ্য্যোধনে গুণয় মনত।
আক সম বীৰ দেখো নাহি সংসাৰত ॥
পুনৰপি উঠি যদি কৰে ঘোৰ ৰণ।
নিশ্চয় জানিলো আক সম নহে কৰ্ণ ॥২১২
এহি বুলি দুৰ্য্যোধন ৰাজা মহাবলী।
খেদি যাই তাহাক ধৰিলা আঙ্কোৱালি ॥
ডেৱ দিয়া উপৰক বেগে তুলি ধৰি।
আপোনাৰ সৈন্যমধ্যে গৈলা ৰঙ্গ কৰি ॥২১৩
পিঠিত কিলৰ জাক দিলা মহাবলে।
নাগপাশে বান্ধিয়া থৈলেক হাতেগলে ॥

কূৰ্ম্মৱলী-দুৰ্য্যোধনৰ ৰণ আৰু দুৰ্য্যোধৰ পৰাভৱ

দেখি মনে গুণে কূৰ্ম্মৱলী নৰেশ্বৰ।
কৰিলেক দুৰ্য্যোধনে অন্যায় সমৰ ॥২১৪

হৰি হৰি ভৈলা কিনো প্ৰভাৱ কালৰ।
হেন দেখি সাৰথিক দিলেক উত্তৰ ॥
শুনিয়ো সাৰথি মোৰ শীঘ্ৰে ডাক ৰথ।
দুৰ্য্যোধন ৰাজাক বধিবো নিষ্ঠ কথা ॥২১৫
কালভদ্ৰ বীৰৰ বলৰ নাহি সন্ধি।
অন্যায় সমৰে তাক কৰিলেক বন্দী ॥
তাক লাগি ধৰ্ম্মৰ যুজত কোন ফল।
শীঘ্ৰে ডাকিয়োক মোৰ ঘোটক প্ৰবল ॥২১৬
হেন শুনি সাৰথি ডাকিলা ৰথখান।
চাহন নাযায় যেন আদিত্য সমান ॥
খেদি যাই দুৰ্য্যোধন নৃপতিক পাই।
হানিলা নাৰাচগণ দুনাই দুনাই ॥২১৭
শৰীৰৰ বলে প্ৰহাৰিলা মহাবলী।
হৃদয়ত পৰি তল গৈলা হলাহলি ॥
বিমূৰ্চ্ছিত দুৰ্য্যোধন উদিশ নাপাৰে।
বিস্ময়ে ৰহিলা ৰাজা বিকল স্বভাৱে ॥২১৮
নৃপতিৰ অৱস্থা দেখিয়া বিদ্যমান।
শীঘ্ৰে আনি সাৰথি যোগাইলা ৰথখান ॥
আথে বেথে দুৰ্য্যোধন ৰথত চৰিলা।
অলক্ষিতে ধনু ধৰি শৰ বৰষিলা ॥২১৯
অথাকে বৰিষে দুৰ্য্যোধন নৃপবৰ।
আকাশে চানিয়া চলে অসংখ্যাত শৰ ॥
দেখি কূৰ্ম্মৰলী ৰাজা শীঘ্ৰে চলি গৈলা।
তূণৰ শতেক বাণ বাছি বাছি লৈলা ॥২২০
অস্ত্ৰায় কৰিয়া শৰ প্ৰহাৰিলা যত।
কাটি কৰিলেক চূৰ্ণ শৰ আকাশত ॥

শৰ কাটি কূর্ম্মৱলী গুণয় মনত ।
ঘোৰতৰ শৰপাত যুবিলা গুণত ॥২২১
মন্ত্র পঢ়ি প্রহাৰ কৰিলা মহাৱলী ।
সূর্য্যৰ কিৰণ নিবাৰিয়া যায় চলি ॥
মহাবেগে শৰপাত খেদি লাগ পাই ।
ৰথ সমে ৰাজাক নিলেক উৰুৱাই ॥২২২
অসংখ্যাত পাক ফুৰাইলে আকাশত ।
পাচে পেলাইলেক নিয়া হস্তিনাপুৰত ॥
পৃথিবীত আফালি পেলাইলা টান কৰি ।
বসুন্ধৰা লৰিলেক গিৰগিৰ কৰি ॥২২৩
বিমূর্চ্ছিত দুর্য্যোধন শ্রুতি-বুদ্ধি নাই ।
উফন্দিলা পেটগোট বায়ু বন্ধ যাই ॥
হস্তিনাপুৰত প্রজা ভৈলা আচৰিত ।
কৈতবা কি ভৈলা তাৰ নপান্ত বিদিত ॥২২৪
জন্মেজয় ৰাজাত বদতি মুনিবৰ ।
যেন কথা ভৈলা আৰে আত অনন্তৰ ॥
সেহিবেলা ৰাধাসুত লভিলা চেতন ।
ৰাজাগণে চেতন লভিলা তেতিক্ষণ ॥২২৫
কিছো কিছো কৰিয়া গাৱত শ্রুতি পাইলা ।
ধনু-শৰ ধৰি সবে যুজিবাক লৈলা ॥
হেন দেখি কূর্ম্মৱলী নৃপতি প্রধান ।
আথে বেথে ধৰিয়া হানিলা নিদ্রাবাণ ॥২২৬
সমস্তয়ে বীৰমানে নিদ্রিত যে হুই ।
সশৰীৰে দৃঢ় কৰি ধৰিলা জণ্টাই ॥
ৰাধেয়ক আদি কৰি যত বীৰগণ ।
নিদ্রা যাইে পূর্ব্বৱতে হৈলা অচেতন ॥২২৭

ভীষ্ম আৰু কূৰ্ম্মৱলীৰ ৰণ

হেন দেখি গঙ্গাৰ কুমাৰ মহাৱলী।
সমৰক লাগি শীঘ্রবেগে গৈলা চলি॥
শুক্লবর্ণ ৰথখান দেখি অদভুত।
ধনু ধৰি সমৰভূমিত উপস্থিত ॥২২৮
হেন দেখি কূৰ্ম্মৱলী হৰষিত মনে।
ভীষ্মৰ মুখক চাই বুলিলা বচনে॥
তোমাৰ নৃপতি দুর্য্যোধন কৈক গৈলা।
ৰাজা নাই তোমাথেৰ অথন্তৰ ভৈলা ॥২২৯
নৃপতি বিনায় যুজিবাৰ কোন কাজ।
পালটিয়া যায়ো চলি আপোনাৰ ৰাজ্য॥
হেন শুনি গঙ্গাসুতে দিলন্ত উত্তৰ।
মোৰ নাম ভীষ্ম জানিবাহা নৃপবৰ ॥২৩০
তীৰ্থমধ্যে সংসাৰে যাহাৰ সম নাই।
তেহো জন্মাইলেক মোক গঙ্গাদেৱী আই॥
বিনাযুদ্ধে মই যদি চলি যাওঁ ঘৰ।
কুখ্যাতি ৰহিবে মোৰ চন্দ্ৰ দিবাকৰ ॥২৩১
আকে জানি সাৱধান হুয়ো নৃপবৰ।
তোমাৰ আমাৰ যুদ্ধ হৈব ভয়ঙ্কৰ॥
অধৰ্ম্ম এৰিয়া যুজিবাহা স্বধৰ্ম্মত।
সাক্ষী হই থাকিবা দেৱতাগণ যত ॥২৩২
হেন শুনি কূৰ্ম্মৱলী দিলেক উত্তৰ।
জানা ভীষ্ম পিতামহ শুস্ত নৃপবৰ॥
তাহাৰ তনয় ধৰ্ম্মদত্ত বোলে যাক।
তেহো মহাৰাজ জন্ম দিলেক আমাক ॥২৩৩

এতেকতে অধৰ্ম্মক যুদ্ধে কোন কাজ ।
স্বধৰ্ম্মত যুজিবো সত্বৰে হুয়ো সাজ ॥
এহি বুলি কূৰ্ম্মৰলী ৰাজা নৰেশ্বৰ ।
মনত হৰিষে আতি লৈলা ধনু-শৰ ॥২৩৪
হেন দেখি ভীষ্মৰ আনন্দ ভৈলা মন ।
ভয়ঙ্কৰ ধনু তুলি লৈলা তেতিক্ষণ ॥
দুইকো দুই বচনে সাদৰি অনুপাম ।
কৰযোৰে কৰিলেক সস্নেহে প্ৰণাম ॥২৩৫
দুইকো দুই কৰিলেক ধনুক টঙ্কাৰ ।
একেলগে দুইয়ো শৰ কৰিলা প্ৰহাৰ ॥
মহাবেগে দুয়ো প্ৰহাৰিলা মহাবল ।
শ্ৰাৱণৰ মেঘে যেন বৰষিলা জল ॥২৩৬
দুইখান ধনু দেখি মণ্ডল আকাৰ ।
দুইবো শৰে আকাশ ঢাকিলা নিৰন্তৰ ॥
নিচিনি আপোন পৰ অন্ধকাৰময় ।
ধৰণীমণ্ডলে দুই মানুষ দুৰ্জ্জয় ॥২৩৭
মহাৰাজ কূৰ্ম্মৰলী নৃপতিৰ শৰে ।
কৌৰৱৰ সেনাসব জাকে জাকে মৰে ॥
কূৰ্ম্মধ্বৰ সেনা মৰে ভীষ্মৰ হাতত ।
অসংখ্যাত সেনা নিৰন্তৰে হৰে হত ॥২৩৮
সেহিবেলা কূৰ্ম্মৰলী ভীষ্মত বদতি ।
আমাৰ বচন শুনিয়োক মহামতি ॥
হাসিবেক দেখি দেৱে নিকৃষ্ট সমৰ ।
অকাৰণে মৰে সব সেনা নিৰন্তৰ ॥২৩৯
নুহিবা তোমাক মাৰো নুহিবা আমাক ।
সম্মুখ সমৰে পৰি যাওঁ স্বৰ্গলোক ॥

আকে জানি সমবত হৱা সাৱধান।
মন্ত্র বলে প্রহাবিয়ো দেৱদত্ত বাণ॥২৪০
শুনি আছো তোমাব বীৰত্ব যত যত।
মহা ধনুৰ্দ্ধৰ অকম্পন সমৰত॥
দেৱতাৰ অস্ত্রমানে জানিছা বিস্তৰ।
শিখি আছা মূৰ্ত্তিমন্ত অসংখ্যাত শৰ॥২৪১
এহি বুলি কূৰ্ম্মৱলী হৰিষ মনত।
অগনিব শবপাত হৰিলা গুণত॥
মন্ত্র পঢ়ি গুণত যুৰিলা নৃপবৰ।
চৌদিশে আরবি চলে অগ্নি ভয়ঙ্কৰ॥২৪২
হেন দেখি গঙ্গাস্থত মুনিষ প্রধান।
যুৰিলা মনত ৰঙ্গে বৰুণৰ বাণ॥
মন্ত্র পঢ়ি শবপাত প্রহাৰ কৰিলা।
দশোদিশ ঢাকিয়া যে শিলা বৰষিলা॥২৪৩
নুমাইল অগনি দশোদিশ সুপ্রসন্ন।
কিঞ্চিৎ হৰিষ মন ভৈলা প্রজাগণ॥
দেখি ক্রোধ ভৈল কূৰ্ম্মৱলী নৰেশ্বৰ।
শীঘ্রবেগে ববষিলা শব বাসৱৰ॥২৪৪
প্রলয়ৰ মেঘ যেন দেখি লাগে ডৰ।
পৃথিবী আকাশ ছানি ভৈলা অন্ধকাৰ॥
ববিষণ ঘনে ঘনে গৰ্জ্জয় অপাৰ।
জল স্থল সহিতে পৃথিবী একাকাৰ॥২৪৫
হেন শুনি গঙ্গাশুতে দিব্য মন্ত্র জপি।
হানিলা মৰুত বাণ ধনুত আৰোপি॥
মহাবেগে শৰপাত খেদি লাগ পাই।
বাসৱৰ শৰক নিলেক উৰুৱাই॥২৪৬

সেহিবেলা নৃপতিৰ পৰিল মনত।
ভুজঙ্গৰ শৰপাত যুৰিলা গুণত॥
মন্ত্র পঢ়ি প্রহাৰ কৰিলা মহাবীৰ।
সর্প নিকলয় তাৰ পঞ্চ পঞ্চ শিৰ॥২৪৭
আকাশ ছানিয়া চলে সর্প আসৰিষ।
লহ লহ কৰে জিহ্বা নাকে পৰে বিষ॥
তাক দেখি গঙ্গা-সুত বঙ্গমন ভৈলা।
বৈৰতৰ অস্ত্রপাত গুণত যুৰিলা॥২৪৮
জাপ্য কৰি মহাবীৰে প্রহাৰ কৰিলা।
অসীম সুৱর্ণৰ গৰুড় পক্ষী ভৈলা॥
মহাবেগে ধৰি সবে চলে আকাশত।
খেদি দেখি খাইলা ভুজঙ্গৰ অস্ত্র যত॥২৪৯
হেন দেখি ক্রোধে জ্বলি গৈলা নৰেশ্বৰ।
মন্ত্র পঢ়ি বৰষিলা দানৱৰ শৰ॥
বাঘ ঘোঙ্গ সিংহ ধনুহন্তে নিকলয়।
দেখি কৌৰৱৰ মনে মিলিল সংশয়॥২৫০
হেন দেখি গঙ্গা-সুত মুনিষ দুৰ্ব্বাৰ।
নাৰায়ণ অস্ত্রপাত কৰিলা প্রহাৰ॥
চলিলেক শৰ দশোদিশে সুপ্রসন্ন।
দানৱৰ শৰমানে কৰিলেক চূর্ণ॥২৫১
দেখি নৃপতিৰ কোপ জ্বলিলা অপাৰ।
পিশাচৰ শৰপাত কৰিলা প্রহাৰ॥
ঘোৰ মায়াৱন্ত সিটো শৰ বিপৰীত।
চতুৰ্দ্দিশে অন্ধকাৰ ঘোৰ ভয় ভীত॥২৫২
দুৰ্ঘোৰ আস্ফাল নাদ শুনি দশোদিশে।
আকাশত থাকি সবে পৰ্ব্বত বৰিষে॥

হেন দেখি গঙ্গাসুত মনে ভয় ভৈলা।
নৰসিংহ অস্ত্রপাত হাতে তুলি লৈলা ॥২৫৩
মন্ত্র পঢ়ি প্রহাৰ কৰিলা আতিশয়।
পিশাচৰ শৰক নিলেক উৰুৱায় ॥
পৰম কোপত কূৰ্ম্মৰলী নিৰন্তৰ।
মন্ত্র পঢ়ি প্রহাৰ কৰিলা তমোশৰ ॥২৫৪
নেদেখয় শুনয় কুহবি সদৃশ।
মহাবেগে চলে অন্ধকাৰ দশোদিশ ॥
আপোনাৰ শৰীৰ নেদেখে প্রজাচয়।
হাহাকাৰ শব্দ উঠিলা আতিশয় ॥২৫৫
হেন দেখি মহাক্রোধে গঙ্গাৰ কুমাৰ।
আদিত্যৰ শৰপাত কৰিলা প্রহাৰ ॥
জ্যোতির্ম্ময় আদিত্যৰ শৰ আসৰিষ।
অন্ধকাৰ ফেৰি সুপ্রসন্ন দশোদিশ ॥২৫৬
তমোময় শৰ যেবে বৃথা হুয়া গৈলা।
দেখি নৃপতিৰ মনে মহাভয় ভৈলা ॥
ক্রোধত বিবর্ণ মুখ দেখিতে ভীষণ।
মন্ত্র পঢ়ি প্রহাৰ কৰিলা বায়ুবাণ ॥২৫৭
বতাস বহয় আতিশয় ভয়ঙ্কৰ।
খৰ বায়ু বহে খোলা উৰাই থাপৰ ॥
অসংখ্যাত বৃক্ষসব উভৰি পৰয়।
প্রচণ্ড বতাসে মেৰু মন্দৰ কম্পয় ॥২৫৮
পৰ্ব্বতৰ শৃঙ্গ যেন উৰাই নিৰন্তৰ।
সম্মুখৰ বায়ু বহে বিষম সমৰ ॥
হেন দেখি গঙ্গাসুত মুনিষ নায়ক।
মন্ত্র পঢ়ি প্রহাৰিলা পৰ্ব্বত শায়ক ॥২৫৯

বতাসক নিবাৰিলা পৰ্ব্বত দুৰ্জ্জয়।
প্ৰভাহীন হৈলা দুয়ো অস্ত্ৰ গেলা ক্ষয়॥
দেখি মহাক্ৰোধ ভৈলা ৰাজা কূৰ্ম্মৱলী।
মন্ত্ৰ পঢ়ি প্ৰহাৰ কৰিলা নিদ্ৰাৱলী॥২৬০
মহাবীৰ গঙ্গাসুত নাহি ভয় ভীত।
আথে বেথে প্ৰহাৰিলা শায়ক জাগ্ৰত॥
দুইৰো শৰ আকাশত ভৈলা একস্থান।
হুলস্থুল কৰি তেতে ভৈলন্ত নিৰ্য্যাণ॥২৬১
দেখি মহাক্ৰোধে কূৰ্ম্মৱলী নৰেশ্বৰ।
মন্ত্ৰ পঢ়ি জ্বৰবাণ হানিলা সত্বৰ॥
শৰমধ্যে মূৰ্ত্তিমন্ত শায়ক প্ৰধান।
মূৰ্ত্তি ধৰি চলিলা শিৱৰ জ্বৰবাণ॥২৬২
হেন দেখি গঙ্গাসুতে হানে ধনু ধৰি।
বিষ্ণুৰ জ্বৰক হানিলেক শীঘ্ৰ কৰি॥
শিৱৰ জ্বৰক বিষ্ণুজ্বৰে লাগ পাই।
দূৰাতে বিদূৰ কৰি খেদিলা তুনাই॥২৬৩
হেন দেখি কূৰ্ম্মৱলী নৃপতি প্ৰধান।
মন্ত্ৰ পঢ়ি প্ৰহাৰিলা কুবেৰৰ বাণ॥
বাসুকী সদৃশ ভয়ঙ্কৰ বিপৰীত।
মাথা গোট আকাশে লাঙ্গল পৃথিবীত॥২৬৪
মেৰু মন্দৰৰ সদৃশত কলেৱৰ।
আকাশ বিয়াপি চলে ভয়ঙ্কৰ শিৰ॥
নিশ্বাসত বাজ হৱে অসংখ্যাত সৰ্প।
দেখি দেৱলোকৰ হাৰিয়া গৈলা দৰ্প॥২৬৫
নাকৰ বতাস মাৰুতৰ সমসৰ।
দুইগোট চক্ষু যেন উদিত ভাস্কৰ॥

কালবৰ্ণ দুই জিহ্বা শিখৰ সদৃশ।
টোপ টোপ কৰি দুই নাকে পৰে বিষ ॥২৬৬
পাতাল সদৃশ কৰি বেন্ত গোট বাই।
পৰম আক্রোশে গাঙ্গেয়ক খেদি যাই ॥
হেন দেখি গঙ্গাসুতে মনত গুণিলা।
আথে বেথে দিকপাল শৰ বৰষিলা ॥২৬৭
আকাশ ছানিয়া চলে শায়ক প্রচণ্ড।
কুবেৰৰ অস্ত্রক কৰিলা খণ্ড খণ্ড ॥
চূৰ্ণাকৃতি হুয়া শব ভূমিত পৰিলা।
টল বল কৰি মহী মন্দৰ লৰিলা ॥২৬৮

কূৰ্ম্মৰলীৰ পতন

হেন দেখি কূৰ্ম্মৰলী পৰম ক্রোধত।
ব্ৰহ্মাৰ শকতিপাত যুৰিলা গুণত ॥
প্রলয়ৰ বহ্নি যেন শকতি দুৰ্জ্জয়।
অযুত সূৰ্য্যৰ তেজ প্রকাশ কৰয় ॥২৬৯
শৰৰ প্রতাপে সৰ্ব্ব পৃথিবী লৰিলা।
মন্দৰ গিৰিত যেন ধমক লাগিলা ॥
সকল পৃথিবী নদী নদ ভয় ভৈলা।
আকাশৰ তাৰাগণ খসিয়া পৰিলা ॥২৭০
দেখি দেৱলোকৰ ভৈলেক মহাত্রাস।
কুৰু কূৰ্ম্মথেৰ সবে মনত উল্লাস ॥
হেন দেখি গঙ্গা-সুত গুণয় মনত।
মহেশৰ শৰপাত যুৰয় গুণত ॥২৭১
ৰুদ্রমন্ত্র জাপ্য তাতে কৰিলা বিস্তাব।
কম্পে বসুমতী নসহয় পায়া ভৰ ॥

অস্ত ভৈলা নাগলোক নক্ষত্ৰসকল ।
ফাট দিয়া ধৰণী কৰয় টল বল ॥২৭২
আকাশত আদিত্যৰ স্থিৰ ভৈলা গতি ।
কৈলাশত সচকিত ভৈলা পশুপতি ॥
ব্ৰহ্মলোকে ভাঙ্গিলেক ব্ৰহ্মাৰ ধিয়ান ।
সমুদ্ৰত ঢৌ উঠে পৰ্ব্বত সমান ॥২৭৩
উলটিয়া বহে নদ নদী সৰোবৰ ।
পৃথিবী আকাশ হাহাকাৰ নিৰন্তৰ ॥
শৰৰ মুখৰ হন্তে অগ্নি বাহিৰয় ।
ডৰে পৃথিবীক দেৱে আসিলা পলায় ॥২৭৪
নিশৰদ পশু-পক্ষী পিশাচসকল ।
ধূমে বিয়াপিলা সবে ধৰণী মণ্ডল ॥
কুৰু-কূৰ্ম্মথেৰ সেনা ভৈলা মহাত্ৰাস ।
আই বাপা বুলি সবে পাৰয় আটাস ॥২৭৫
মহাবেগে শৰপাত চলে আকাশত ।
প্ৰলয়ৰ বহ্নি যেন দেখি সেহিমত ॥
শীঘ্ৰবেগে চলে আকাশৰ পথ ভেদি ।
গৰুড় চলয় যেন সৰ্পগণ খেদি ॥ ২৭৬
সেহিমতে ব্ৰহ্মাৰ শকতি খেদি ধৰি ।
পৃথিবীত পেলাইলেক চূৰ্ণাকৃত কৰি ॥
ব্ৰহ্মাৰ শকতি পাত ভূমিত পেলাই ।
আতি মহাবেগে নৃপতিক খেদি যায় ॥২৭৭
কূৰ্ম্মৰলী নৃপতিৰ হত ভৈলা বুদ্ধি ।
প্ৰচণ্ড বতাসে ৰাজা আছে চক্ষু মুদি ॥
বিমঙ্গল কৰিয়া মাৰুত উৰুৱাৰে ।
বিস্ময়ে থাকিলা ৰাজা ব্যাকুল স্বভাৱে ॥২৭৮

সেহিবেলা মহেশৰ শৰ বিপৰীত।
মনোজয় বেগে আসি চাপিলা সমীপ॥
প্ৰচণ্ড বতাসে দশোদিশে যাই ছানি।
তূলাত লাগিল যেন প্ৰচণ্ড অগনি॥২৭৯
নিমিষেকে দহি নৃপতিৰ কলেৱৰ।
পৃথিবী বিদাৰি গৈলা পাতাল ভিতৰ॥
সাত সাগৰৰ জলে কৰিলেক স্নান।
দিব্যৰূপ ধৰি গৈলা মহেশৰ স্থান॥২৮০
সম্মুখ সমৰে পৰি ৰাজা কূৰ্ম্মৱলী।
পৰম আনন্দে স্বৰ্গলোকে গৈলা চলি॥
শুনা সভাসদ একচিত্ত কৰা মন।
কূৰ্ম্মথ পৰ্ব্বৰ কথা আতি বিতোপন॥২৮১
ঈশ্বৰৰ জয় ইটো ঘোষয় সৰ্ব্বথা।
মোক্ষক সাধিবে বসি আন কোন কথা॥
বোলয় সাগৰ কবি শুনা সভাসদ।
মূৰ্খ হুয়া বিৰচিলো ভাৰতৰ পদ॥২৮২
কলিৰ যুগত জানা নামেসে প্ৰধান।
সত্য কৰি কহো নাম বিনে নাহি আন॥
ঈশ্বৰৰ নামে সৰ্ব্বপাপ সংহাৰন্ত।
কুমুদ পুৰাণে কহিয়াছে ভগৱন্ত॥২৮৩
ধৰ্ম্মেসে পৰম বস্তু জানিবা নিশ্চয়।
ধৰ্ম্মত থাকিলে নিষ্ঠে যমে নাহি ভয়॥
তপ জপ তীৰ্থ যাগ ব্ৰত আদি দান।
নহয় ইসব হৰিকথাৰ সমান॥২৮৪
আকে জানি ইটো জন্ম নকৰিয়ো বৃথা।
আলাস ত্যাজিয়া শুনিয়োক কৃষ্ণ কথা॥

পুত্র ভাৰ্য্যা বিষয় জানিবা মায়াজৰী ।
প্ৰবন্ধে ঈশ্বৰে বান্ধি আছে যত্ন কৰি ॥২৮৫
সিটো বান্ধ ছাড়ান নহয় একোমতে ।
নকৰে ভকতি যেবে কৃষ্ণ চৰণতে ॥
কৃষ্ণৰ ভকতি যিটো মনে কৰে সাৰ ।
অপ্ৰয়াসে কৰ্ম্ম-জৰী নষ্ট হোৱে তাৰ ॥২৮৬
কলিৰ যুগত ধৰ্ম্ম জানিবা নিশ্চয় ।
মহা পুৰুষাৰ্থ আতপৰে কিছো নাই ॥
হেন জানি যতনে এৰিয়ো আন কাম
জনম সাফল হৌক বোলা ৰামৰাম ॥২৮৭

কালভদ্ৰৰ বন্ধন মোচন

ছুলড়ী

ঋষি নিগদতি শুনা মহামতী
যেন কথা অদভুত ।
যেবে নৰেশ্বৰ গৈলা যমঘৰ
দেখিলা গঙ্গাৰ সুত ॥
আথে বেথে বীৰ নামিলা ৰথৰ
দেখিলেক ৰণস্থলী ।
অচেতনে সবে পৰিয়া আছয়
যত ৰাজা মহাবলী ॥২৮৮
দেখি গঙ্গাসুত সবাক এৰিয়া
গৈলা কালভদ্ৰ কাছে ।
দেখে নাগপাশে বন্দী হুয়া বীৰ
ভিণ্ডাকাৰে পৰি আছে ॥

পাচে গঙ্গাসুত গুণয় মনত
হেঠমুণ্ডে দোৱাই মাথ।
ইটো নগৰৰ নাহি নৃপবৰ
সসৈন্যে ভৈলা অনাথ॥২৮৯
প্রজাৰ শাপত মই হৈবো হত
কৰো এবে কোন কাজ।
যদি নৃপতিৰ পুত্রেক আছয়
তাকে পাতো যুৱৰাজ॥
এহি মনে গুণি গঙ্গাৰ কুমাৰ
চাপিলা গৈয়া ওচৰ।
দুই হাতে ধৰি নাগপাশ বান্ধ
মেলিলন্ত নিৰন্তৰ॥২৯০
সন্মুক্ষণ হৈয়া উঠিলা বসিয়া
কালভদ্র মহাৱলী।
জানু শিৰে পাচে ভীষ্মৰ চৰণে
কৰিলা যাই সেৱলি॥
দেখি গঙ্গাসুত তুলিয়া ধৰিলা
সাদৰ কৰি বিস্তৰ।
দুইকো দুই কিছো ভৈলা সন্মুক্ষণ
কহিলন্ত পূর্ব্বাপৰ॥২৯১
পাচে গঙ্গাসুতে বুলিলা বচন
শুনিয়োক মহাবীৰ।
জল-পিণ্ডদাতা আপোন সন্ততি
আছে কিবা নৃপতিৰ॥
শুনি কালভদ্রে দিলা সমিধান
শুনিয়ো সুত গঙ্গাৰ।

পঞ্চ বৎসৰৰ পৰম সুন্দৰ
আছয় পুত্র ৰাজাৰ ॥২৯২
শুনি গাঙ্গেয়ৰ ৰঙ্গ ভৈলা বৰ
হৰিষ মিলিল আতি।
ইটো নগৰৰ দিয়া ছত্র দণ্ড
আকে থৈবো ৰাজা পাতি॥
এহি বুলি বীৰ কালভদ্র সমে
নগৰক চলি গৈলা।
নিগদতি ঋষি শুনিয়ো হৰিষি
পাচে যেন কথা ভৈলা॥২৯৩

মহাৰাণী সত্যৱতীৰ বিলাপ

নাৰীগণ যত অন্তেষপুৰত
শুনিলা ৰাজাৰ হত।
আৰ্ত্তৰাৱ কৰি কান্দিবে লাগিলা
নৃপতিৰ নাৰী যত॥
সত্যৱতী নামে পৰমা সুন্দৰী
নৃপতিৰ পটেশ্বৰী।
দীৰ্ঘৰাৱে দেৱী কান্দিবে লাগিলা
ৰাজাৰ গুণ সুমৰি॥২৯৪
হৰি হৰি প্ৰভু প্ৰাণৰ ঈশ্বৰ
বল্লভ হৃদয় স্বামী।
পৰম নিকাৰ বিধৱাৰ ভাৰ
কিমতে সহিবো আমি॥
তুমি অবিহনে নৰহে জীৱন
শোক অগ্নি গৈলা জ্বলি।

এহি বুলি দেৱী তমোময় দেখি
ভূমিত পৰিলা ঢলি ॥২৯৫
হৰিল চেতন বাতুল লক্ষণ
কিছো শ্রুতি বুদ্ধি নাই।
কতো বেলি মানে উঠিয়া বসিলা
গাৱত শ্রুতিক পাই॥
বত্রিশ হাজাৰ অলঙ্কাৰ ৰত্ন
আছিল তান গাৱত।
খণ্ড খণ্ড কৰি পেলাইলা খসাই
সুৱৰ্ণ ৰত্ন সমস্ত ॥২৯৬
দেৱাঙ্গ ভূষণ কৰি পৰিহাৰ
শৰীৰ উদাস কৰি।
মহাশোকে দেৱী কৰন্ত ক্রন্দন
গোপ্য আলাপক স্মৰি॥
হৰি হৰি বিধি কি কৰ্ম্ম কৰিলি
কপালে লেখিলি কিক।
শিখৰ সিন্দূৰ কৰিলি খণ্ডিত
জীৱন আমাৰ ধিক ॥২৯৭
এবে কাক মই শুশ্রূষা কৰিম
চৰণ সেৱিবো কাৰ।
স্বামী সূৰ্য্য মোৰ অস্ত গৈলা আজি
দিনতে ভৈলা আন্ধাৰ॥
পঞ্চামৃতে নিতে কাক দিম অন্ন
সুৱৰ্ণ থালে ভৰাই।
পঞ্চিশ ব্যঞ্জন হয় নানা মত
উপমাক নাহি ঠাই ॥২৯৮

সুগন্ধ জলক দিবো আনি কাক
 সুৱৰ্ণ ভৃঙ্গাৰ ভৰি।
কৰ্পূৰ তাম্বুল দিবো আনি কাক
 দিব্য সফুবাত কৰি॥
এবে কোনে মোক স্নেহে মাতিবেক
 হসিত কৰি বদন।
দোষ গুণ মোৰ নধৰিলা মনে
 আমাৰ বুজিয়া মন॥২৯৯
যাক যৈতে মই কৰিলোহো দণ্ড
 তাৰ প্ৰতিকাৰ নাই।
হেন প্ৰাণপ্ৰভু কৈক গৈলা এৰি
 কাহাক থাকিম চাই॥
মই কুলক্ষণী পাপী অভাগিনী
 অহিতে থাকিলো পৰি।
সুখৰ বিধাতা প্ৰভু প্ৰাণনাথ
 কৈক গৈলা মোক এৰি॥৩০০
তুমি বিনে মোৰ নবহে পৰাণ
 শৰীৰ কৰে দগধ।
এহিবুলি দেৱী ভৈলা বিমূৰ্চ্ছিত
 পৰি ভৈলা নিশবদ॥
কতো বেলি মানে লভিলা চেতন
 ভূমিত বসিলা উঠি।
দুই হাতে ধৰি মহাশোক কৰি
 হিয়াত হানয় মুষ্টি॥৩০১
ঢাকুৰে কপাল কৰে তালাফাল
 কেশ ভৈলা আল জাল।

ক্ষণে ক্ষণে উঠি পৰয় মাটিত
সাক্ষাত যেন বাউল ॥
সেৱকিনী যত আছয় লগত
তাসম্বাৰ শোকানল ।
আৰ্ত্তৰাৱে সবে কৰন্ত ক্রন্দন
সবাবে মন বিকল ॥৩০২
ভূমিত পৰিয়া কৰয় ক্রন্দন
মুখ্য ৰাজ-পটেশ্বৰী ।
কতো সেৱকিনী কৰন্ত ৰোদন
আঙ্কোৱালি তুলি ধৰি ॥
সেহি সময়ত আপোন পুত্রক
দেখিলন্ত দেৱী পাচে ।
ভূমিত পৰিয়া বাগৰি কান্দিয়া
শোকানলে পৰি আছে ॥৩০৩
পঞ্চ বৎসবৰ পৰম সুন্দৰ
উপমাৰ নাহি ঠাই ॥
আৰ্ত্তৰাৱে দেৱী কান্দিবে লাগিলা
পুত্রৰ মুখক চাই ॥
হৰি হৰি বাপ প্রাণৰ পুতাই
কিমতে দুখ বঞ্চিবি ।
তোৰ সম দুখ ত্রিভুৱনে নাই
যিমত দুখ লভিবি ॥৩০৪
ধূলা জাৰি তোক কোনে তুলি লৈবে
কাহাত কৰিবি ৰোষ ।
হাতে তুলি তোক কোনে খুৱাইবে
কৰিবে কোনে সন্তোষ ॥

কাহাৰ লগত সিংহাসনে যাই
শয়ন কৰিবি ৰঙ্গে।
পৰম কৌতুকে হিয়াত চৰিয়া
থাকিবি কাহাৰ সঙ্গে ॥৩০৫
কাহাৰ লগত কৰিবি ভোজন
বসিয়া ৰত্ন আসনে।
আবে পঞ্চামৃতে কৰাবে ভোজন
কোনে তোক ৰঙ্গমনে ॥
সুখ দুখ বাপ একো নজানস
কোনে চাহিবেক তোক।
প্ৰতিপাল কৰি তুলিবে নাপালো
দৈৱে বঞ্চিলেক মোক ॥৩০৬
এহি বুলি দেৱী পুত্ৰক ধৰিয়া
বুকত কৰি সাৱটি।
কণ্ঠো বেলি মানে কৰিলা ক্ৰন্দন
আতি দীৰ্ঘৰাৱে সতী ॥
মহাস্নেহে দেৱী কৰন্ত ক্ৰন্দন
শৰীৰত জ্ঞান নাই।
পুত্ৰ সমন্বিতে ভূমিত পৰিয়া
মহাশোকে মূৰ্চ্ছা যাই ॥৩০৭

মহাৰাণীৰ আদেশ

সেহি সময়ত গঙ্গাসুত সমে
কালভদ্ৰ মহাৰায়।
আতি দীৰ্ঘৰাৱে অন্তেষপুৰত
প্ৰবেশ ভৈলেক যাই॥

দেখে নাগৰিক করন্ত ৰোদন
মহা আৰ্ত্তৰাৱ কৰি।
ৰাজ-পটেশ্বৰী পৰিয়া আছয়
কুমাৰৰ গলে ধৰি ॥৩০৮

দেখি দুয়োজনে মধুৰ বচনে
বুলিলা সবাক চাই।
কিসক সন্তাপ কৰা মহাতাপ
ৰাজ-পটেশ্বৰী আই ॥
যাৰ কপালত লিখিয়া আছয়
বিধাতায়ে কাপ ধৰি।
সেহি সুখ দুখ আপুনি মিলয়
এৰাইবাহা কেন কৰি ॥৩০৯

আৰো নানা মত বুলিলা প্ৰবোধ
সেনাপতি দুই বীৰ।
চেতন লভিয়া ৰাণী মহোদয়া
মাতিলন্ত ধীৰে ধীৰ ॥
শুনা কালভদ্ৰ আমাৰ বচন
যি ভৈলা আমাৰ গতি।
কৰিছো প্ৰতিজ্ঞা স্বামীৰ সহিতে
যাইবো দিয়া অনুমতি ॥৩১০

আকে জানি তুমি মোৰ পুত্ৰ সমে
এতিক্ষণে দুয়ো ৰাজা।
মোৰ বাক্যচয় নকৰিবা ভঙ্গ
স্বধৰ্ম্মে পালিবা প্ৰজা ॥
সন্তক পালিবা দুষ্টক দণ্ডিবা
শাস্ত্ৰৰ এহি নিয়ম।

আপোন পৰক একোকে নচাহি
সবাকে কৰিবা সম ॥৩১১
চাতুকাৰ বাক্য মনে নধৰিবা
আপুনি চাবা বিচাৰি।
দোষ গুণ দেখি কৰিবাহা দণ্ড
পালিবাহা নৰনাৰী ॥
পঞ্চ বৰিষৰ অবোধ ছাৱাল
সম্পিলো তোহোৰ ঠাই।
পুত্ৰৱতে বাপু কৰিবা পালন
ৰাজাৰ গুণক চাই ॥৩১২
নৃপতিৰ যত নিয়ম বিচাৰ
সমস্তে শিখাইলো তোক।
প্ৰজাক অন্যায় কৰিব নিদিবা
বুলিবাহা বাধা বাক ॥
মাগন্তা জনক দিবা ধন বিত্ত
ব্ৰাহ্মণক দিবা দান।
স্বদেশী বিদেশী কৃষ্ণভক্ত যত
সবাকে কৰা সম্মান ॥৩১৩
মোহোৰ মনত আছিলেক যিবা
সমস্তে কহিলো তোক।
বিলম্ব নকৰ শীঘ্ৰে উঠিয়োক
সত্বৰে পঠোৱা মোক ॥

ৰাণী সত্যৱতীৰ সহমৰণ

শুনি কালভদ্ৰে গাঙ্গেয় সহিত
গৈলা সৰোবৰ তীৰ।

গঙ্গাৰ বাহিনা নামে সুভাগনী
আছে মহাতীৰ্থ বৰ ॥৩১৪
কালভদ্ৰ বীৰে কৰিলা আদেশ
যতেক সেনা প্ৰধান।
মহা বিতোপন অগৰু চন্দন
সাজিলেক চিতাখান ॥
চিতাক সাজিয়া কালভদ্ৰ বাবে
আসিলেক বেগ ধৰি।
সসৈন্য সহিতে ৰাজ-মহিষাক
নিলা চৌদলাত কৰি ॥৩১৫
যৈত কূৰ্ম্মৱলা ভস্ম হুয়া আছে
তাহাৰ ধূলি আনিলা।
সমস্ত ধূলিক একস্থান কৰি
দেৱীৰ হাতত দিলা ॥
দেখি পটেশ্বৰী মহা যত্ন কৰি
তুলি লৈলা বিদ্যমান।
নৃপতিৰ ধূলি বালি সমন্বিতে
কৰিলেক এক স্থান ॥৩১৬
স্নান কৰি আসি ৰাজাৰ মহিষী
চক্ষুমেলি চাইলা পাচে।
দেখন্ত তহিত আকাশ ঢাকিয়া
অনেক বিমান আছে ॥
দেখিয়া দেৱীৰ হৰিষ মনত
বুলিলা সবাক চাই।
এতিক্ষণে মোক পঠোৱা ত্বৰিত
বিলম্বক নুযুৱাই ॥৩১৭

এহি বুলি দেৱী দেৱতাসবক
কৰিলেক নমস্কাৰ।
ইন্দ্ৰ চন্দ্ৰ আদি সমস্তে দেৱক
প্ৰণামিয়া বাৰম্বাৰ॥
সেহি ভস্ম ধৰি প্ৰদক্ষিণ কৰি
চলিলা চিতাত পাচে।
দেখি নৰনাৰী চাহে শাৰী শাৰী
একদৃষ্টি চাহি আছে॥৩১৮
নৃপতিৰ গুৰি হিয়াত বান্ধিয়া
চিতাত কৰি শয়ন!
উত্তৰ দিশক শিব গোট কৰি
ভৈলা দেৱী অচেতন॥
কূৰ্ম্মথেৰ সেনা পৰম বিহ্বল
আছন্ত সবে আকলি।
দিব্য বিমানত চলি মহোদয়া
স্বৰ্গলোকে গৈলা চলি॥৩১৯
কালভদ্ৰ বীৰে শীঘ্ৰ কৰি যাই
কলসে ঢালিলা ঘৃত।
ব্ৰাহ্মণসকলে মুখাগ্নি কৰয়
জ্বলাই দিলা অগনিত॥
আকাশ ঢাকিয়া অগনি উধাই
দেখি আতি ভয়ঙ্কৰ।
নিমিষেক মানে ৰাজ মহিষীৰ
দহিলন্ত কলেৱৰ॥৩২০
প্ৰেতকাৰ্য্য যত কৰিলা সমস্ত
কালভদ্ৰ মহাৱলী।

বহিনীৰ কৰ্ম্ম সসাঙ্গ কৰিয়া
দিলা পিণ্ড জলাঞ্জলি ॥
শুনা সভাসদ ভাৰতৰ পদ
সবে এক মন কৰি।
মহা মূঢ়মতি নজানো সম্প্ৰতি
বোলয় সাগৰ খৰি ॥৩২১
কৃষ্ণৰ চৰিত্ৰ পৰম অমৃত
তিনিয়ো ভুৱনে সাৰ।
ই জন্মত ভোগ মুকুতি ভুঞ্জয়
পুৰুষ কৰে উদ্ধাৰ ॥
হেন জানি সবে আলাস ত্যজিয়া
শুনিয়োক কৃষ্ণ কথা।
ঈশ্বৰ প্ৰভুক দৃঢ় কৰি ধৰা
নকৰা জনম বৃথা ॥৩২২
কৃষ্ণৰ ৰূপক মনে ধৰিয়োক
ছাবা ভাষ ভূষ কাম।
তেবেসে সংসাৰ তৰিবাহা সুখে
মুখে বোলা ৰাম ৰাম ॥৩২৩

কূৰ্ম্মৱলীৰ পুত্ৰৰ ৰাজ অভিষেক

পদ

বৈশম্পায়ন বদতি শুনিয়ো মহাৰাজ।
পাচে গঙ্গাসুতে যেন কৰিলেক কাজ ॥
যেবে কালভদ্ৰে কৰ্ম্ম সসাঙ্গ কৰিলা।
সেহিবেলা ৰাজাৰ পুত্ৰক আনি দিলা ॥৩২৪

পঞ্চ বৎসৰৰ শিশু পৰম সুন্দৰ।
দেখিয়া আহ্লাদ মন ভৈলা গাঙ্গেয়ৰ॥
দিব্য স্বৰ্ণ সিংহাসনে তুলিলেক ধৰি।
উপৰত ছত্ৰখান দিলা যত্ন কৰি॥৩২৫
নৃপতিৰ ব্যৱহাৰ আছিলেক যত।
ভাগে ভাগে গঙ্গাসুত কহিলা সমস্ত॥
শিখাইলেক ৰাজনীতি যতেক আচাৰ।
জয় হৰিধ্বনি কৰিলেক ভয়ঙ্কৰ॥৩২৬
সেহিবেলা দেৱৰাজ ত্ৰিদশ সহিতে।
মহাৰঙ্গে আসি সবে মিলিলা তহিতে॥
আন দেৱসব আসি ভৈলা বিদ্যমান।
আকাশ পথত সবে ৰাখিলা বিমান॥৩২৭
নৃপতিৰ পুত্ৰক আপুনি পুৰন্দৰে।
অভিষেক কৰাইলেক সমস্তে লোকৰে॥
দেৱাঙ্গ ভূষণ বস্ত্ৰ দিলা দেৱৰাজ।
কৰিলেক আশীৰ্ব্বাদ ত্ৰিদশ সমাজ॥৩২৮
ৰাসৱে বোলয় তোক মই দেওঁ বৰ।
বিঘিনি নহৌক সুখে ৰাজ্য ভোগ কৰ॥
চন্দ্ৰাদিত্যে বোলে ঘোৰ খণ্ডোক আপদ।
পিতৃৰ অধিক তোৰ মিলোক সম্পদ॥৩২৯
আনো দেৱমানে ভিন্নে ভিন্নে দিলা বৰ।
দেৱবাদ্য তথাত বাজিলা বহুতৰ॥
অসংখ্যাত বাদ্য বজাইলা নানা ভাৱে।
বিদ্যাধৰে নাচয় গন্ধৰ্ব্বে গুণ গাৱে॥৩৩০
দুন্দুভী মৃদঙ্গ ভেৰী শঙ্খ কৰতাল।
খমুচি দোতাৰা ঢাক বাজাৱে কাহাল॥

এহিমতে দেৱৰাজ ত্ৰিদশ সহিতে।
দণ্ড চাৰিমান ৰঙ্গে আছিলা তহিতে ॥৩৩১
তাত পাচে গাঙ্গেয়ক বচনে সাদৰি।
আপোন স্থানক গৈলা পুষ্পবৃষ্টি কৰি ॥
সেহিবেলা কালভদ্ৰে শীঘ্ৰবেগে যাই।
দুঃশাসন বীৰক আনিলা মোকোলাই ॥৩৩২
ঘোটক সহিতে আনি ভেট কৰি দিলা।
দেখি গঙ্গাসুতে তাক আশ্বাস কৰিলা ॥
কালভদ্ৰ বীৰক কৰিলা বহুমান।
দুঃশাসন সমে গৈলা সৈন্যৰ যে থান ॥৩৩৩

ৰাজাসকলৰ চেতনলাভ আৰু দুৰ্য্যোধনৰ অনুসন্ধান

ঋষিয়ে বোলন্ত কথা শুনা সাৱধানে।
ভীষ্মৰ কথাক মই থৈলো এহিমানে ॥
পাচে ৰাজাগণে যেন কৰিলেক কাজ।
সম্প্ৰতিক কহো তাক শুনা মহাৰাজ ॥৩৩৪
যি বেলাত গঙ্গাসুত গৈলা অভ্যন্তৰে।
সেহি বেলা চেতন লভিলা নিৰন্তৰে ॥
লভিয়া চেতন সবে বসিলা মাটিত।
দুৰ্য্যোধন নৃপতিক নেদেখিলা তৈত ॥৩৩৫
নেদেখিলা মহাবীৰ গঙ্গাৰ কুমাৰ।
দেখি সবে লোকৰ মিলিলা হাহাকাৰ ॥
সেহিবেলা গুৰু দ্ৰোণে বুলিলা বচন।
আমাৰ বচন শুনিয়োক বীৰগণ ॥৩৩৬

ত্ৰিভুৱন বিজয়ী ভীষ্মক মহাবায়।
সমৰত তাহাঙ্ক জিনন্তা কেহ নাই ॥
এক দেৱ নাৰায়ণ জগত ঈশ্বৰ।
তেওঁ বিনে তাহাক জিনন্তা নাহি আৰ ॥৩৩৭
আকে জানি সেনাগণ কৰিয়োক স্থিৰ।
ৰাধেয়ক আদি কৰি যত মহাবীৰ ॥
হেন জানি সৈন্যগণ কৰিয়োক ঠাই।
চপকাৱে নগৰত ৰহিয়োক যাই ॥৩৩৮
সেহিবেলা দুঃশাসন গঙ্গাসুত বীৰ।
ৰথে চড়ি তথাক গৈলন্ত ধীৰে ধীৰ ॥
হেন দেখি কটকৰ আনন্দ মিলিলা।
ৰাজাগণ আসি গাঙ্গেয়ক আৱৰিলা ॥৩৩৯
পুছিলন্ত দুৰ্য্যোধন গৈলা কোন থান।
হেন শুনি গঙ্গাসুতে দিলা সম্বিধান ॥
নৃপতিৰ কথা শুনিয়োক নিৰন্তৰ।
কূৰ্ম্মৱলীৰাজ সমে কৰিলা সমৰ ॥৩৪০
অনেক কৰিলা দুয়ো বাণ বৰিষণ।
কূৰ্ম্মৱলী হানিলন্ত মাৰুতৰ বাণ ॥
পৰম আক্ৰোশে নৃপতিক লাগ পাই।
ৰথ সমে তাহাঙ্ক নিলেক উৰুৱাই ॥৩৪১
নজানোহো ভৈলা কিবা ৰাজাৰ অৱস্থা।
শুনিয়োক কহো মই অনুপাম কথা ॥
সসৈন্যে সহিতে যাই আপোনাৰ ৰাজ।
আলচ কৰিয়া পাচে চিন্তিবোহো কাজ ॥৩৪২
হেন শুনি সবাৰ হৰিষ ভৈলা মন।
ভাল বুলি সবেও উঠিলা তেতিক্ষণ ॥

হয় হস্তী পদাতি আছিল যত যত।
হস্তিনাপুৰক লাগি চলিলা সমস্ত ॥৩৪৩
ঋষিয়ে বোলন্ত কথা শুনা মহাৰাজ।
দুৰ্য্যোধন নৃপতিৰ যেন ভৈলা কাজ ॥
কতো বেলি চেতন লভিলা মহাবীৰ।
মহাভয়ে কম্পে ৰাজা গাৱ নহে স্থিৰ ॥৩৪৪
কৰ্ণপাতি শুনিলেক সৈন্যৰ আৰাৱ।
শৰীৰৰ বলে আতি বৃষভে নাদয় ॥
শ্ৰুতি পায়া দুৰ্য্যোধন উঠিয়া বসিলা।
বনৰ মাজৰপৰা ধাৰে চলি গৈলা ॥৩৪৫
মনত গুণয় ইটো কাহাৰ নগৰ।
হাটী বাটী চৌপথক দেখি ভয়ঙ্কৰ ॥
কিবা স্বপ্ন দেখো কিবা হোৱয় সচিত।
এহি বুলি নৃপতিৰ মনে ভৈলা ভীত ॥৩৪৬
কোন ঠাই আছিলো আসিলো কোন থান।
কোন কাজ কৰিলোহো গুণে মনে মনে ॥
যদি সত্য কৰি প্ৰভু হোৱয় স্বপন।
নকৰা নৈৰাশ হৰি কৰিয়ো চেতন ॥৩৪৭
এহি বুলি যায় ৰাজা মনত বিকল।
দেখিলেক আপোনাৰ কটক সকল ॥
দুৰ্য্যোধন ৰাজাক দেখিলা বিদ্যমান।
আথে বেথে বৃদ্ধ নৃপতিত দিলা জান ॥৩৪৮

ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ কুৰুসৈন্যৰ সংবাদ গ্ৰহণ

হেন শুনি ধৃতৰাষ্ট্ৰ ৰাজা নৰেশ্বৰ।
দুৰ্য্যোধন নৃপতিক আনাইলা সত্বৰ ॥

শোকে দুখে দুর্য্যোধন মৃতক সমান।
ধীৰে ধীৰে নৃপতিক কৰিলা বন্দন ॥৩৪৯
আপোনাৰ পুত্ৰক আসিবে সাৰি পাই।
আথে বেথে সোধে ৰাজা দুনাই দুনাই ॥
হৰি হৰি প্ৰাণ পুত্ৰ কি ভৈলা অৱস্থা।
ঝাণ্ট কৰি কয়ো বাপ আপোনাৰ কথা ॥৩৫০
কৈক গৈলা বাপ তোৰ একশত ভাই।
কৈক গৈলা সুষেন যে শকুনি মমাই ॥
কৈক গৈলা বাপ মোৰ বৃদ্ধ গঙ্গাসুত।
কৈক গৈলা গুৰু দ্ৰোণ বীৰ অদভুত ॥৩৫১
কৈক গৈলা মহাৰলী ৰাধাৰ তনয়।
বিবাট দ্ৰুপদ আদি যত ৰাজাচয় ॥
কহিয়োক বাপ আবে বিলম্ব নকৰ।
হেন শুনি দুৰ্য্যোধনে দিলন্ত উত্তৰ ॥৩৫২
দুৰ্য্যোধন বদতি পিতৃ শুনিয়ো বচন।
যেনমতে যুদ্ধ ভৈলা শুনিয়ো কাৰণ ॥
কালভদ্ৰ নামে তাৰ মুখ্য সেনাপতি।
সুৰাসুৰে অজেয় দাৰুণ বীৰ আতি ॥৩৫৩
দ্ৰোণ জয়দ্ৰথ আদি যতেক আসিলা।
এক শৰে কালভদ্ৰে সবাক মাৰিলা ॥
পাচে কৰ্ণ সমে লাগিলেক ঘোৰ ৰণ।
একেলগে পৰি দুয়ো ভৈলা অচেতন ॥৩৫৪
হেন দেখি তাহাৰ নৃপতি আইলা ধায়।
নিমিষেকে সবাক নিলেক উৰুৱাই ॥
নজানোহো তাত পাচে ভৈলা কোন কথা।
একেশ্বৰে গঙ্গাসুত ৰহিলেক তথা ॥৩৫৫

কুৰুৰাজৰ শোক

হেন শুনি ধৃতৰাষ্ট্ৰ কৰয় ক্ৰন্দন।
গান্ধাৰী সহিতে কান্দে যত কন্যাগণ॥
প্ৰজাগণে ক্ৰন্দন কৰয় অতিশয়।
সকল নগৰ ভৈলা হাহাকাৰময় ॥৩৫৬
মহা আৰবাৰে সবে কান্দে নৰনাৰী।
পিতৃ পুত্ৰ ভ্ৰাতৃ বন্ধু বান্ধৱক স্মৰি ॥
এহিমতে ক্ৰন্দন কৰয় যত যত।
সংক্ষেপ পয়াৰে তাৰ লেখা দিবো কত ॥৩৫৭
পাচে কুৰুগণে সবে গৈলা ঘৰাঘৰি।
চৰু হাড়ি পেলাইলেক সমস্ত নগৰী॥
বস্ত্ৰক ভিজায়া সবে কৰিলেক শুদ্ধ।
ভৈলা ক্ৰিয়াধাৰী সবে কটক প্ৰবুদ্ধ ॥৩৫৮
তাত পাচে ধৃতৰাষ্ট্ৰ নৃপতি প্ৰধান॥
দেশে দেশে পঠাইলেক যত দূতগণ।
কহিলেক দূতগণে সমস্ত লোকত॥
আৰৱাৰে তুমুলে কান্দে নাৰীগণ যত ॥৩৫৯
দেশে দেশে প্ৰজাৰ মিলিলা হাহাকাৰ।
নৃপতিৰ বংশ সবে কান্দিলা অপাৰ ॥
নৃপতিৰ ভাৰ্য্যা পুত্ৰ সবে সেনা যত।
মৃতকৰ প্ৰেতক্ৰিয়া কৰিলা সমস্ত ॥৩৬০
বিৰাট সৈন্যৰ দ্ৰুপদৰ সেনাচয়।
সমস্ত পৃথিবী মানে হাহাকাৰময় ॥

গান্ধাৰীৰ আদেশত যজ্ঞ স্থগিত

সেহিবেলা গঙ্গাসুত সসৈন্যে সহিত।
হস্তিনাপুৰত আসি ভৈলা উপস্থিত ॥৩৬১

দেখি সমস্তৰে আতি ৰঙ্গ ভৈলা মন।
শুনি ধৃতৰাষ্ট্র আসিলেক সেহি স্থান॥
গঙ্গাৰ সুতক ৰঙ্গে প্ৰণাম কৰিলা।
ৰাজাগণে আসি নৃপতিক প্ৰণামিলা॥৩৬২
কহিলন্ত যিমত সমৰ অদভুত।
ঘোটকক আগকৰি দিলা গঙ্গাসুত॥
সেহিবেলা গান্ধাৰী বুলিলা বাধা বাক্য।
নালাগে আমাৰ যাগ যজ্ঞ কৰিবাক॥৩৬৩
প্ৰথমতে ভৈলা আসি বিঘিনি প্ৰধান।
যজ্ঞ এৰি দৰিদ্রক কৰায়ো ভোজন॥
শুনিয়োক সভাসদ থিৰ কৰি মতি।
কূৰ্ম্মঠ পৰ্ব্বৰ কথা ভৈলা সমাপতি॥৩৬৪
বোলয় সাগৰ খৰি মই বৰ অনাথ।
মই দূষিতক নছাৰিবা জগন্নাথ॥
তযু পদ মনে ধৰি বসি শিলাগ্ৰাম।
ৰচিলো ভাৰত পদ চিন্তি কৃষ্ণনাম॥৩৬৫
মোৰ দোষ গুণ যত কৰা উপশাম।
নিৰন্তৰে নৰে ডাকি বোলা ৰাম ৰাম॥৩৬৬

—: সমাপ্ত :—